

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Přírodovědecká fakulta

Katedra rozvojových studií

Aneta HOLEČKOVÁ

**PŘEHLED PARTICIPATIVNÍCH PŘÍSTUPŮ
V KOMUNITNÍM ROZVOJI**

Bakalářská práce

vedoucí práce: Mgr. Zdeněk Opršal, Ph.D.

Olomouc 2012

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně a veškeré použité informační zdroje jsem uvedla do seznamu literatury.

V Olomouci 27. 4. 2012

.

.....
Aneta Holečková

Děkuji Mgr. Zdeňku Opršalovi, Ph.D. za cenné rady a připomínky, které mi pomohly při zpracování bakalářské práce.

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE
(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Aneta HOLEČKOVÁ**
Osobní číslo: **R09804**
Studijní program: **B1301 Geografie**
Studijní obor: **Mezinárodní rozvojová studia**
Název tématu: **PŘEHLED PARTICIPATIVNÍCH PŘÍSTUPŮ
V KOMUNITNÍM ROZVOJI**
Zadávací katedra: **Katedra rozvojových studií**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Cílem bakalářské práce je přiblížit problematiku participativních technik využívaných nevládními organizacemi i vládními agenturami v mnoha komunitách rozvojových i rozvinutých zemí. Práce se zabývá charakteristikou participativního rozvoje, dále bude kladen důraz na vývoj a přehled vybraných přístupů (RRA, PRA, PLA), adekvátní pozornost bude též věnována kritickým ohlasům zmíněných přístupů.

Rozsah grafických prací: dle potřeby
Rozsah pracovní zprávy: 10 - 15 tisíc slov
Forma zpracování bakalářské práce: tištěná/elektronická

Seznam odborné literatury:

CHAMBERS, Robert . Rural Development : Putting the Last First. Harlow : Pearson Prentice Hall, 1983. 246 s. CHAMBERS, Robert . Whose Reality Counts : Putting the First Last. London : ITDG Publishing, 1997. 297 s. COOKE, Bill; KOTHARI, Uma . Participation: The New Tyranny?. New York : Zed Books Ltd., 2001. 211 s.

Vedoucí bakalářské práce: **Mgr. Zdeněk Opršal**
Katedra rozvojových studií

Datum zadání bakalářské práce: **27. ledna 2011**

Termín odevzdání bakalářské práce: **27. dubna 2012**

L.S.

Prof. RNDr. Juraj Ševčík, Ph.D.
děkan

Doc. RNDr. Pavel Nováček, CSc.
vedoucí katedry

V Olomouci dne 4. května 2011

ABSTRAKT

Práce se zabývá problematikou participativních přístupů s důrazem na přístupy Rapid Rural Appraisal, Participatory Rural Appraisal a Participatory Learning and Action. Charakterizuje základní koncepty, participaci a empowerment, které jsou základem těchto přístupů a metody využívané k získávání dat a zapojování lidí do všech fází při plánování, implementaci a hodnocení rozvojového projektu. Část práce je také věnována kritickým ohlasům.

Klíčová slova: participace, empowerment, Rapid Rural Appraisal, Participatory Rural Appraisal a Participatory Learning and Action

ABSTRACT

This thesis is engaged in issues of participatory approaches with emphasis on Rapid Rural Appraisal, Participatory Rural Appraisal and Participatory Learning and Action. It characterizes the basic concepts – participation and empowerment – which are the basic of these approaches and methods used for gathering information and integrating of people into all stages of the planning and implementation and evaluation of development project. One part of the thesis deals with critical responses.

Key words: participation, empowerment, Rapid Rural Appraisal, Participatory Rural Appraisal a Participatory Learning and Action

„Chudoba je stejně tak veřejným zlem jako soukromým neštěstím. Trpěti je zločinem na národu.“

G. B. SHAW

OBSAH

1	Seznam zkratek	10
2	Seznam příloh	11
3	Úvod.....	12
4	Cíle práce a metody zpracování	13
5	Participace.....	14
5.1	Participace a její výhody	17
5.2	Vývoj definice participace	17
5.3	Klasifikace participace	19
6	Empowerment.....	21
6.1	Důležité složky empowerment	23
6.2	Komunita a empowerment	23
7	Komunitní rozvoj.....	25
8	Historie a vývoj k participativním přístupům	27
9	Participativní přístupy a metody	31
10	Vybrané participativní přístupy	36
10.1	Cestovní ruch ve venkovských oblastech.....	36
10.2	Rapid Rural Appraisal	37
10.3	Participatory Rural Appraisal	39
10.3.1	Principy sdílené RRA a PRA.....	42
10.4	Participatory Learning and Action	42

11	Metody komunitní participace	45
11.1	Metody v souvislosti s prostorem.....	46
11.1.1	Sociální mapa.....	46
11.1.2	Transect.....	47
11.2	Metody v souvislosti s časem	47
11.2.1	Časová osa	48
11.2.2	Analýza trendů	48
11.2.3	Sezónní diagram	48
11.3	Metody zaměřené na vztahy	49
11.3.1	Hodnocení blahobytu	49
11.3.2	Vennův diagram.....	49
11.3.3	Metoda matrix.....	49
12	Kritika	51
13	Závěr	54
14	Seznam použité literatury	55
15	Přílohy.....	63

1 SEZNAM ZKRATEK

DFID	DEPARTMENT FOR INTERNATIONAL DEVELOPMENT
FAO	FOOD AND AGRICULTURE ORGANIZATION
IDS	INSTITUTED OF DEVELOPMENT STUDIES
ILO	INTERNATIONAL LABOUR ORGANIZATION
IRDP	INSTITUTE OF RURAL DEVELOPMENT PLANNING
NUI	NATIONAL UNIVERSITY OF IRELAND
ODA	OFFICAL DEVELOPMENT ASSISTANCE
PLA	PARTICIPATORY LEARNING AND ACTION
PRA	PARTICIPATORY RURAL APPRAISAL
RAP	RAPID ASSESSMENT PROCEDURE
RRA	RAPID RURAL APPRAISAL
UN	UNITED NATIONS
UNDP	UNITED NATIONS DEVELOPMENT PROGRAMME
UNESCAP	UNITED NATIONS ECONOMIC AND SOCIAL COMMISION FOR ASIA AND THE PACIFIC
UNICEF	THE UNITED NATIONS CHILDREN'S FUND
WCARRD	WORLD CONFERENCE ON AGRARIAN REFORM AND RURAL DEVELOPMENT

2 SEZNAM PŘÍLOH

- příloha č. 1 zdroje, které ovlivnily participativní přístupy RRA a PRA
- příloha č. 2 další termíny pro různé aplikace participativních přístupů
- příloha č. 3 metody komunitní participace v souvislosti s prostorem, příklad sociální mapa
- příloha č. 4 metody komunitní participace v souvislosti s časem, příklad sezónní diagram
- příloha č. 5 metody komunitní participace zaměřené na vztahy, příklad síť chudoby (poverty web)

3 ÚVOD

Participace a participativní přístupy si získaly pozornost zejména od 80. let, *dekáda participace*, spolu s rozvojem, který se začal zaměřovat na lidi. Nejdříve byly alternativou k dotazníkovým šetřením ve sběru dat, postupně se staly součástí participativního rozvoje. Základem těchto přístupů se stává participace (účast) a empowerment (posílení práv) členů komunity.

Participativní přístupy by měly dovést komunitu a její občany ke své pomoci a díky empowerment (zplnomocnění) by měli občané získat moc, aby si mohli své životy sami ovlivnit a mít nad nimi kontrolu. Participace odhaluje několik různorodých pohledů na realitu, ze kterých se vychází při hledání vhodných projektů, v jejichž všech fázích jsou lidé zapojeni od stanovování vlastních priorit po evaluaci a hodnocení celé intervence.

4 CÍLE PRÁCE A METODY ZPRACOVÁNÍ

Cílem bakalářské práce je přiblížit problematiku participativních přístupů. První kapitola je věnována participaci, ze které participativní přístupy vycházejí. Cílem participace by mělo být zapojení všech relevantních aktérů ve všech procesech spojených s danou intervencí. V následující kapitole je charakterizován tzv. empowerment (posílení práv, zplnomocnění), jehož prostřednictvím lidé získávají kontrolu nad svými životy a možnost se rozhodovat ve všech oblastech svého života. Třetí kapitola se zaměřuje na komunitní rozvoj, jeho kontext a cíle, které by měly být naplněny. Historie a popis vývoje k participativním přístupům v rozvojovém diskursu jsou nastíněny v sedmé kapitole. V osmé a deváté kapitole jsou charakterizovány participativní přístupy obecně a vybrané přístupy Rapid Rural Appraisal, Participatory Rural Appraisal a Participatory Learning and Action. Kapitola Metody komunitní participace se zaměřuje na vybrané techniky, které participativní přístupy využívají jako prostředek k zahrnutí všech občanů. Cílem těchto technik je získávat informace, názory a náhledy jedinců v rámci komunity. Některé kritické ohlasy jsou zmíněny v poslední kapitole.

Při zpracování bakalářské práce byla použita metoda rešerše dostupných zdrojů, po jejich analýze byl ze získaných informací sestaven kompilát.

Základní literaturou k dané problematice byly práce Roberta Chamberse z Institute of Development Studies, ze kterých vycházelo mnoho dalších autorů. Čerpáno bylo zejména z odborných článků přístupných prostřednictvím databází a publikací mezinárodních institucí.

Veškerá literatura byla v anglickém jazyce. Vzhledem k tomu, že nebylo dostatečné množství literatury na dané téma v českém jazyce, nebyly pro některé termíny nalezeny vhodné české ekvivalenty. Stěžejní termíny byly ponechány v anglickém jazyce.

5 PARTICIPACE

„Lidé dnes mají naléhavou touhu podílet se na událostech a dějích, které utvářejí jejich životy.“

UNDP, Zpráva o lidském rozvoji, 1993

Participativní přístupy se dostaly do hlavního proudu rozvojových teorií v 90. letech v souvislosti se zaměřením rozvoje na lidi. Prioritou té doby se stalo zajištění blahobytu, živobytí, rovnosti všem, získání dovedností a schopností a veškeré změny měly být dlouhodobě udržitelné.

Blahobyť pro všechny na materiální i duševní úrovni je základem směřování k lidem v mainstreamu rozvoje. Je důležité, aby byly naplněny základní potřeby, k tomu přispívá také zabezpečení živobytí prostřednictvím přístupu lidí k příjmu, jídlu a zdrojům. Učení se a zkušenosti z praxe mají dát chudým, marginalizovaným a zranitelným schopnosti *něco* udělat. Tito lidé by měli být na prvním místě rozvojových iniciativ. Veškeré změny a zlepšení podmínek by měly být udržitelné, a to z environmentálního, společenského, institucionálního i ekonomického hlediska (Cernea a Burkey in Chambers, 1997).

Participativní přístupy jsou založeny na participaci a s ní blízkce souvisejícím konceptu empowerment¹. Pro některé je participace a empowerment oprávněným prostředkem, jak zapojit chudé, protože stojí na morálních povinnostech vůči chudým a marginalizovaným lidem. Druzí tvrdí, že pojmy participace a empowerment znamenají pouze „technické řešení“, které stále udržuje nespravedlivé rozložení moci a neřeší hlavní příčiny chudoby (Cornwall, 2000, s. 15).

Proces participace nastává za předpokladu, že se lidé podílejí na rozhodování, vybírání vhodných projektů a jejich následném provedení, řízení, monitorování a evaluaci. Důraz je kladen především na zapojení lidí přímo do celého procesu, komunita na sebe bere zodpovědnost a plně se podílí na všech fázích projektu (Zadeh a Ahmad, 2010; Thomas-Slayter, 2009).

Koncept participace se vztahuje k procesu sociální změny, která nastává díky účasti všech relevantních aktérů na daných aktivitách, je považován za „techniku pro určení cílů, vybrání priorit a rozhodování, jaké zdroje budou vyhrazeny k dosažení úspěchu“ (Zadeh a Ahmad, 2010). Na základně očekávaných přínosů ze stanovených

¹ bude vysvětleno v kapitole 6

žádoucích cílů, by měly být vytvořeny vhodné projekty snažící se tyto cíle naplnit. Zároveň by lidé měli být schopni se aktivně zapojit a uvědomit si faktory ovlivňující jejich život (Nikkah a Redzuan, 2009).

Účastníci participace využijí svého úsilí a zdrojů, aby dosáhli stanovených záměrů a na základě vlastního uvažování a myšlenek přebírají veškerou iniciativu (Nikkah a Redzuan, 2009).

Pro outsiders² (ti, v jejichž zájmu je rozvoj venkova), jako významné aktéry, je důležité, aby nahlíželi na svět z pohledu těch, kteří jsou danou intervencí ovlivněni (Mohan, 2001). Jen tímto způsobem může být dosaženo kladné změny.

Cílem participace je zejména zlepšení kvality života členů komunity prostřednictvím kontroly rozhodování o jejich životech, a empowerment (posílení práv). V rámci participace je prosazováno získávání nových dovedností a znalostí, sebedůvěry a sebeúcty (Nikkah a Redzuan, 2009). Participace je postavena na víře lidí, že mohou ovlivnit svou budoucnost, a převzmou za ni zodpovědnost (Jennings, 2000).

V protikladu k rozvojovým iniciativám státu, jež jsou byrokratické, neflexibilní, zaměřené spíše na městské oblasti, participativní rozvoj by měl být zodpovědnější, praktičtější a měl by být přizpůsoben místním podmínkám (Mohan, 2001). Dále by měl přinést vyrovnání mocenské rovnováhy mezi chudými a bohatými (Jennings, 2000).

V posledních letech se zlepšila socioekonomická situace znevýhodněných díky tomu, že vytvořili organizace, spontánně nebo v důsledku vnější intervence, ve kterých tito znevýhodnění lidé spolupracovali. Některé z těchto organizace se zaměřují na prosazování ekonomických, sociálních a lidských práv, „vyžadují poskytování služeb od veřejných institucí. Některé přidávají sociální a kulturní aktivity a činnosti prostřednictvím programů v oblastech zdraví, rodinného plánování, vzdělání a kultury. Cílem dalších organizací je podpora aktivit týkajících se celkově života, které začínají zemědělskou činností a sociální lesnictvím³“ (Rahman, 1995, s. 24). Rietberger-McCracken a Narayan-Parker (1998) uvádí, že schválené projekty jsou zaměřeny na dlouhotrvající udržitelnost na úrovni komunit, z tohoto důvodu by měly být posilovány místní organizační kapacity, aby byla udržitelnost zajištěna i po skončení projektu.

² „Outsiders jsou lidé zaměřeni na rozvoj venkova, kteří sami nejsou ani z venkova ani chudí. Zahrnují akademické pracovníky, pracovníky humanitárních organizací, bankéře, podnikatele, konsultanty, doktory, politiky, kněží, učitelé, [...]“ (Chambers, 1983).

³ Termín sociální lesnictví je termín pro jakoukoli situaci, která úzce zapojuje místní lidi v lesnické činnosti. Zahrnuje celé spektrum situací – vysazování lesů v oblastech, kde je nedostatek dřeva; pěstování některých produktů pro místní potřeby; pěstování lesů kvůli tržním plodinám; atd., (Arnold, 2001).

Úroveň participace je podmíněna socioekonomickým, historickým a kulturním kontextem a výrazně se liší podle regionu a země (Rietberger-McCracken a Narayan-Parker, 1998). Roli hraje také institucionální rámec a politické zázemí (Sheik, 2010). Odlišnosti lze také vysledovat mezi sektory, ve kterých jsou participativní přístupy využívány. Přitom velmi efektivní jsou v oblasti venkova, kde charakter projektu vede sám k participaci, zejména v projektech týkajících se vody a vylepšování slumů (Rietberger-McCracken a Narayan-Parker, 1998).

Ve společensko-politickém kontextu, kde se participace odehrává, je také mnoho faktorů omezujících participaci (Kumar, 2002).

Strukturálními překážkami participace (politické podmínky, mocenské struktury) se rozumí centralizovaný politický systém, který je silně plánovaný a je zaměřen na přístupy lhostejné k participaci chudých. Administrativní překážky jsou vytvářeny kontrolou a mnoha pokyny, byrokratickými řízeními, jež jsou v rukou odborníků, což znamená méně prostoru pro místní obyvatele a jejich vlastní iniciativy. Za sociální faktory bránící participaci je označována například mentalita závislosti místních obyvatel, dominance místních elit, nedůvěra v úředníky nebo heterogenita komunity. Lidé se liší zájmy a potřebami, jsou zařazeni v odlišných náboženských, příjmových kategoriích atd., (Oakley, 1991; van Heck, 2003). Legislativními překážkami se rozumí neexistující svoboda sdružování v některých zemích a vliv zájmových skupin, jež brání sdružování lidí na venkově. Další faktory mající vliv na participaci jsou například izolace a rozptýlenost chudých, těžké životní podmínky, zdraví místních, nízká úroveň vzdělání a informovanosti, nedostatek know-how (van Heck, 2003).

Participace se rozvíjí v mnoha oblastech jako ekonomika, sociologie, politické vědy atd., proto je pro vysvětlení tohoto termínu důležitý kontext (Sheikh, 2010). Ovšem základním významem je „sdílení“ a „zúčastnění se“⁴ (Kaler, 1999) a participativní rozvoj by měl stát na třech hlavních prvcích - porozumět a poznat odlišné náhledy na realitu. Dále je důležité posílení práv (empowerment) lidí, kteří dosud neměli možnost se zapojit do nějakých projektů. Za třetí participativní rozvoj poskytuje alternativu k běžné rozvojové praxi (Rahmena in Mohan, 1991).

⁴ Termín participace je spojen s několika adjektivy: komunitní (*community participation*), občanská (*citizen participation*), participace lidí (*people's participation*), participace veřejnosti (*public participation*), všeobecná participace (*popular participation*) – základem definice je stále podílet se, zúčastnit se. (Mathbor, 2008).

5.1 PARTICIPACE A JEJÍ VÝHODY

Participace poskytuje určité výhody v rozvojových projektech. Mezi ně patří například **efektivita**, to znamená zajištění efektivních nákladů na projekt i jeho realizaci. Místní lidé přispívají penězi, prací a případně materiálním zdroji, tímto způsobem **sdílejí náklady projektů** (Mathbor, 2008). **Efektivnost** vyjadřuje vhodné nastavení cílů, aby byly environmentální, sociální i institucionální problémy díky zapojení lidí správně řešeny (Mathbor, 2008; van Heck, 2003; Oakley, 1991). Zvyšování informovanosti a kontroly nad vlastními životy vede k **soběstačnosti**, lidé jsou sami iniciativní a dochází k odstraňování vztahu závislosti (van Heck, 2003; Oakley, 1991). Možnost ovlivňování vlastního života vede zároveň k **empowerment** (Mathbor, 2008). Intervence mají větší **rozsah**, zahrnutí znevýhodněných institucemi znamená výhody sdílené více lidmi (van Heck, 2003; Oakley, 1991). Toto spravedlivější zajištění výhod je základem pro jejich vyšší výkon (van Heck, 2003). Další předností je **udržitelnost**, participace je základem pro udržitelný rozvoj (Oakley, 1991), dobré výsledky a dopady mají také pozitivní vliv na udržitelnost. Je dán prostor **inovaci**, příjemci mají větší schopnost přizpůsobit se novým metodám výroby, technologiím, stejně jako nabízeným službám. **Budování kapacit příjemců** je zajišťováno pomocí různé formální i neformální odborné přípravy, školení, budování morálního povědomí (Mathbor, 2008).

5.2 VÝVOJ DEFINICE PARTICIPACE

Definování termínu participace závisí na období a instituci, kdy a kde byl tento pojem formulován.

Ekonomická komise pro latinskou Ameriku (Economic Commission for Latin America), 1973: Participace je definována jako jakékoli přispění občanů do veřejných programů, ale není předpokládáno jejich ovlivňování a podíl na procesu nebo kritika (Economic Commission for Latin America in Kumar, 2002).

Cohen a Uphoff, 1977 rozumí participací podílení se občanů na celém procesu rozhodování, evaluaci a skrze toto zapojení do programu lidé získávají jisté přínosy (Cohen a Uphoff in Kumar, 2002).

FAO, 1982: Participace je vymezena jako schopnost venkovských lidí se zorganizovat a určit své potřeby, ovlivnit a uskutečnit projekt a následně ho ohodnotit. Je součástí ekonomických a politických vztahů ve společnosti (FAO in Kumar, 2002).

Světová konference o agrární reformě a rozvoji venkova (World Conference on Agrarian Reform and Rural Development), 1979: Participace má zajistit ekonomický a společenský rozvoj, měla by být základním lidským právem, aby lidé ovlivňovali svůj život skrze zapojení v orgánech a systémech, které o lidech rozhodují (Oakley in Cornwall, 2000).

Dětský fond pro OSN (UNICEF), 1987: V participaci se jedná o politickou podporu, aby byl krátkodobě překonán odpor k byrokratickému a politickému systému. Dále je nutné zapojení občanů ve fázi plánování projektu i jeho zavádění, aby byl projekt úspěšný. Vložené prostředky komunity znamenají nižší náklady pro stát (Cornia et al. in Cornwall, 2000).

Zpráva o lidském rozvoji, 1993: Participace je zcela nezbytná podmínka pro přežití. Čím hlubší zapojení, tím se maximalizuje využití lidských schopností (*Human Development Report*, 1993). V 90. letech se objevuje propojení mezi participací a ekonomickou liberalizací (Leal and Opp in Cornwall, 2000). Ve zprávě o lidském rozvoji se dále uvádí, že by lidé měli vést stát i trh. Díky jejich empowerment by bylo možné posílit jejich vliv na obě tyto struktury. Z toho důvodu je důležité jejich zapojení do operací na trhu a sdílení výhod z tohoto zapojení (*Human Development Report*, 1993).

Světová banka, 1994: „Participace je proces, ve kterém stakeholdři⁵ ovlivňují a sdílení kontrolu nad rozvojovými iniciativami, rozhodováním a zdroji, které se jich dotýkají“ (Rietberger-McCracken a Narayan-Parker, 1998, s. 4).

Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (Organisation for Economic Co-operation and Development), 1994 „Participativní rozvoj znamená spolupráci, která je postavena na základě dialogu mezi různými aktéry (stakeholdry). Během těchto rozhovorů je společně přizpůsoben *program* a názory místních lidí a znalosti domorodců jsou záměrně vyhledávány a respektovány. To znamená vyjednávání spíše než dominaci projektové agendy stanovené z vnějšku. Lidé se stávají aktéry místo toho, aby byli jednoduše jen příjemci“ (Rudqvist a Woodford-Berger in Cornwall, 2000, s. 36).

⁵ stakeholdři jsou ti, kteří jsou pozitivně či negativně, přímo či nepřímo ovlivněni danou intervencí (Rietberger-McCracken a Narayan, 1998)

5.3 KLASIFIKACE PARTICIPACE

Podle Johnson in Zadeh a Ahmad (2010) se participace liší z hlediska dobrovolnosti a přesvědčení. **Dobrovolná participace** se vyskytuje v případě uvědomělého zapojení občanů do procesu s cílem zlepšit své životní podmínky. **Participace** vycházející z přesvědčení lidí či převzetí iniciativy nastává, pokud se občané zapojí až na základě určitého podnětu. **Nucená participace nebo v reakci na příkaz nebo nátlak** probíhá na nejnižších úrovních participace, pokud jsou občané donuceni participovat, pouze splňují předdefinované cíle.

Další rozdělení uvádí White (1996): **Formální participace** znamená zahrnutí lidí do projektu, kteří se účastní na jeho přípravě i realizaci, avšak jejich přítomnost je pouze formální. **Instrumentální participace** nenese hodnotu sama o sobě, „je prostředkem jak dosáhnout efektivnosti nákladů na jedné straně a místního vybavení na druhé“ (White, 1996, s. 145). **Reprezentativní participace** označuje situaci, kdy jsou vytvořeny skupiny a plán pro to, co dělat. Lidé by se měli zapojit, aby mohli ovlivnit charakter projektu, nezisková nevládní organizace umožní zajistit vhodný projekt a jeho udržitelnost. **Transformační participace** zajišťuje lidem možnost volby, boj proti nespravedlnosti, jejich podíl na rozhodování a empowerment.

Rahmena (in Sachs, 1992) představuje toto rozdělení: **tranzitivní participace**, která je orientována na specifický cíl a **intransitivní participace**, probíhající bez předem definovaných záměrů.

Pimbert a Pretty (1995) vytvořili typologii participace, jež zahrnuje stupně participace lidí, jejich přístup k informacím a možnosti podílet se na stanovování cílů komunity. Rozlišuje se od pasivní participace, kdy je lidem řečeno, co mají dělat až k vlastní mobilizaci, kdy si místní stanovují požadavky sami (Kumar, 2002).

Pasivní participace (passive participation) je pouze jednostranný management a zpracování projektu za strany externích profesionálů, kteří nesdílejí žádné informace a nevyžadují je ani od občanů. Ti jsou seznámeni pouze s nedávnými či budoucími aktivitami. **Participace skrze podávání informací** (Participation in Information Giving) nedává lidem možnost podílet se na vytváření projektů, přestože jsou jejich názory zjišťovány pomocí zodpovídání dotazníků a podobných metod. **Participace prostřednictvím konzultace** (Participation by Consultation) je proces, kdy získané názory místních lidí jsou využity externími zástupci, aby přizpůsobili již vytvořené programy (tzn., jsou předem vytvořeny problémy i jejich řešení) s ohledem na tyto

informace. **Participace kvůli hmotné motivaci** (Participation for Material Incentives) je založena na předpokladu, že zapojení místních probíhá, pokud poskytnou zdroje, například práci nebo půdu, ovšem nejsou zahrnuti do procesu a učení se. Navíc činnosti končí, jakmile tento podnět zmizí. **Funkční participace** (Functional Participation) zahrnuje vytvoření skupiny lidmi, kteří se účastní projektu, u něhož jsou cíle už určeny a participace probíhá až v následujících krocích v projektovém cyklu. Tyto instituce bývají závislé na vnějším podnětu. **Interaktivní participace** (Interactive Participation) obsahuje vytvoření skupiny či posílení té stávající v důsledku společné analýzy. Problémy jsou postoupeny interdisciplinárnímu zkoumání. Navazuje strukturovaný proces učení, možnost mít místní rozhodnutí pod kontrolou. **Vlastní mobilizace** (Self-Mobilization) je nejvyšším stupněm participace, lidé převzímou iniciativu na sebe, ve svém zájmu zlepšují systém bez jakéhokoli vnějšího zásahu a společně se snaží změnit nerovnou distribuci bohatství a moci (Pimbert a Pretty, 1995).

6 EMPOWERMENT

„Empowerment není něco, co lze udělat pro lidi, ale něco, co lidé dělají sami pro sebe“

Cornwall, 2002, s. 33

Tento termín zahrnuje participaci jako nezbytnou součást procesu empowerment (Mathbor, 2008) jako procesu společného rozhodování, při kterém lidé a zejména chudí mají získat schopnosti, aby mohly reagovat na situace ovlivňující jejich životy (Adimihardja a Hikmat, 2000). Pokud lidé participují ve všech sférách svého života, znamená to vývoj k empowerment neboli zplnomocnění (Mathbor, 2008).

Empowerment je koncept důležitý pro rozvoj komunit s cílem zlepšení života chudých. Jeho základem je představa o spravedlivém rozdělení moci v rámci dané společnosti, měl by být opravdovým zakončením participace (Nikkah a Redzuan, 2009). Zahrnuje soběstačnost, možnost volby, posílení práv, nezávislost, schopnosti, vlastní rozhodování atd., v širším kontextu jde zejména o svobodu volby a činností, schopnost participovat a ovlivnit tak své životy (Narayan-Parker, 2002). Díky kontrole životních situací, možnostem činit o těchto situacích určitá rozhodnutí a naplnění stanovených záměrů je možné zkvalitnit životy jedinců, skupin i celých komunit (Adams in Nikkah a Redzuan, 2009; Thomas-Slayter, 2009). Ideálním způsobem života na konci procesu empowerment se rozumí svépomocná výroba spotřebního zboží, demokracie, participace v komunitě a politických otázkách a nakonec úplné zapojení domácností a společnosti do světové ekonomiky. Toto zapojení se drží principů sociální spravedlnosti v rozdělení zdrojů a základem je také péče o lidi. (Friedman in Perrons a Skyers, 2003).

K dosažení empowerment je vyžadována změna ve vztazích z hlediska moci a možnost rozšíření moci (Nikkah a Redzuan, 2009). Jedinci mohou analyzovat svou situaci a pozici v rámci komunity vzhledem k získaným zkušenostem, školením a budováním povědomí, tím také je možné mobilizovat zdroje ke změně. Míra empowerment závisí na tom, jak jsou členové komunity schopni zajistit tyto zdroje a představit si tuto změnu (Thomas-Slayter, 2009).

„Empowerment je schopnost jedince získat sociální, politickou, ekonomickou a psychologickou kontrolu prostřednictvím (1) přístupu k informacím, znalostem a dovednostem, (2) rozhodování, (3) individuální seberealizace, participace komunity a uvědomování si kontroly“ (Nikkah a Redzuan, 2009; s. 173). „Výraz empowerment

může být použit, aby charakterizoval vztahy v rámci domácností, nebo mezi chudými lidmi či dalšími aktéry na globální úrovni“ (Narayan-Parker, 2002).

Empowerment je zajišťován prostřednictvím kolektivní organizace, za předpokladu, že komunita pracuje v souladu, na základě vlastních zkušeností, učení se a školení. Lidé vyjádří své vize, a následně roste povědomí o vlastní ceně a hodnotě komunity, která ji posilují, a zároveň sama sebe vidí jako rovnocenného partnera ve vztahu k ostatním částem společnosti (Thomas-Slayter, 2009).

První autoři (B. Solomon; P. Berger a R. Neuhaus; J. Rapport) píšící o empowerment, jej spojili s tematikou sociální práce a politiky, které se zaměřují na utlačované a bezmocné a popisují tento koncept také jako nástroj pro zlepšení sociálních služeb, které jsou poskytovány sociálními institucemi (Sadan, 2004).

Dříve empowerment znamenal nárokování si ekonomických a politických práv. Lidé v těchto oblastech získali určité schopnosti, porozuměli procesu zplnomocnění, to byla cesta k zmírnění až vymýcení chudoby (Adimihardja a Hikmat, 2000). Termín empowerment byl vnímán jako ekonomická a institucionální reforma. Pokud jsou lidé zapojeni, aby kontrolovali zdroje a instituce, zdá se, že k této reformě by mělo přirozeně dojít (Cornwall, 2002). Ve Zprávě o lidském rozvoji (*Human Development Report*, 1993) je spjat s liberalizací, decentralizací a demokratizací (*Human Development Report*, 1993). Tento koncept je v následujících zprávách prohlubován a popisován. Oakley (1995) empowerment popisoval jako proces, v rámci něhož by mělo být umožněno lidem efektivně zvládat každodenní požadavky administrativního a byrokratického charakteru.

Participace znamená jistým způsobem empowerment, pokud k ní nedochází, je to v důsledku překážek administrativních, finančních, technických, atd., (Chisinga, 2003). Tyto bariéry omezují možnosti, jak zlepšit situaci mužů i žen. Na formální úrovni se jedná o stát, občanskou společnost a mezinárodní agentury, z neformální oblasti jsou jako překážky hodnoceny normy sociálního vyloučení, vykořisťovatelské vztahy a korupce (Aycrigg, 2000).

Změny s příchodem Participatory Rural Appraisal (PRA) znamenaly i změny v uspořádání moci v důsledku ustoupení od původních metod šetření a získávání dat. Výzkumníci se snažili získat co nejvíce údajů v krátkém časovém období. Nové přístupy přinesly odbourání dominance těchto odborníků, hlavní zájem začal být věnován procesu získávání dat. Participující se stali hlavními aktéry, sbírání a analýza dat byla v jejich rukou, tímto způsobem byl chápán termín empowerment (Chambers, 1994).

6.1 DŮLEŽITÉ SLOŽKY EMPOWERMENT

Čtyři důležité složky empowerment (Narayan-Parker, 2002):

Přístup k informacím, díky kterým získává komunita výhody vzhledem k uvědomění si svých práv, efektivnímu vyjednávání a přístupu ke službám. Dosažením informované společnosti je zajištěno skrze svobodu tisku a právo na informace; „nejdůležitější oblasti zahrnují informace o pravidlech a právech na základní veřejné služby; o výkonu státu a soukromého sektoru; o finančních službách, trzích a cenách“ (Narayan-Parker, 2002, s. 15). Důležitý je včasný přístup k informacím v místním jazyce od nezávislého tisku.

Začlenění a participace jsou podstatné pro změnu, v rámci komunity je nutné, aby se marginalizovaní a tradičně vyloučení lidé účastnili určování priorit a rozhodování ve veřejné správě přímo i nepřímo.

Sdružení pro chudé vyžadují **zodpovědnost** od poskytovatelů služeb, zaměstnavatelů a veřejných činitelů za své chování, politiky a využívání finančních zdrojů při plánování státních výdajů. Žádají zkvalitnění služeb zejména v oblasti školství, infrastruktury, dostupnou zdravotní péči v nemocnicích a nestranné soudnictví.

Místní organizační schopnosti a způsob, jak jsou lidé schopni organizovat sami sebe, vede k racionálnímu rozhodování o prioritách komunity, řešení finančních problémů a problémů patřících všeobecně k veřejnému zájmu. Organizace chudých jsou většinou neformálního charakteru a jejich největšími limity v efektivním řešení některých otázek jsou zdroje a technické znalosti.

6.2 KOMUNITA A EMPOWERMENT

V komunitě, která došla k empowerment, jsou očekávány tyto podmínky (Sadan, 2004):

- politická otevřenost, možnost kritiky;
- silné vedení, které je podporováno jak zvnějšku, tak zevnitř komunity;
- silné propojení formálního i neformálního vedení;

ve většině případů je tento stav nedosažitelný. Komunita je schopna přežít v tom případě, jestliže je připravena odpovědět na zásah zvnějšku, který by ji mohl existenčně ohrozit (Sadan, 2004).

Komunita je charakterizována z různých pohledů, pro každou spočívá empowerment v odlišných aktivitách a možnostech.

Geografické komunity je termín, který pojmenovává skupinu jedné čtvrti, obytné části anebo toto označení může být použito také pro lidi, jejichž původ není na místě jejich bydliště. Empowerment celé komunity vychází od empowerment jednotlivce, přes reorganizaci komunity. Místní znalosti přispívají k nalezení řešení problému a jsou poskytovány zdroje, které zajišťují soběstačnost. Maximální participace, víra v demokracii a společné hodnoty jsou základem posílením práv komunity. **Komunita s etnickým aspektem** se může dobrovolně oddělit a zachovat si tradiční způsob života nebo je pod nátlakem a odmítnutím donucena se izolovat, což vede k bezmocnosti a odcizení. Empowerment je vyjádřen potřebou kontroly a kulturní autonomií, týká se jazyka, zvyků, atd. **Ženy** jsou také marginalizované, přestože tvoří polovinu populace. Mají silné postavení v činnostech vedoucích k empowerment. Sadan (2004) uvádí, že je to v důsledku jejich reprodukční funkce, ženy zajišťují pro komunity aktivity jako by rozšiřovaly vlastní domov. **Staří lidé** jsou početnou skupinu lidí, která není úplně ekonomicky zajištěna a nemá politický vliv. Nadto západní společnost na tuto komunitu pohlíží spíše negativně. Uspokojení potřeb starších je závislé na veřejných službách, empowerment je základním principem, na kterém by měl být systém těchto služeb vytvořen. **Lidé s handicapem**, tzn. lidé se zdravotním nebo mentálním postižením a ti, jež byli klienty odborných léčebných ústavů, potřebují zabezpečit takové životní podmínky, aby měli přístup ke zplnomocnění a mohli své životy ovlivnit, musí se naučit žít nezávisle. Proces empowerment je zaměřen na změnu ve společnosti, lidé s hendikepem by měli být integrováni, izolace je ohrožuje (Sadan, 2004).

7 KOMUNITNÍ ROZVOJ

„Projekt úspěšného komunitního rozvoje, to nejsou pouze studny, školy, další komunitní vybavenost a nové plodiny, ale správně je to rozvoj stabilních, soběstačných komunit, u nichž je zajištěn smysl pro společenskou a politickou odpovědnost.“

Miniclier (in Braden a Mayo, 1999, s. 192)

Komunitní rozvoj se objevil po 2. světové válce jako přístup, jehož prostřednictvím napomáhá stát místním obyvatelům v aktivitách, které řeší jejich problémy a využívají přitom omezených investic a vnějších odborných znalostí (Thomas-Slayter, 2009). Dochází k němu v případě, že jsou určeny potřeby a priority (Brehony in NUI, 1997). „Je to jeden z nejrychleji rostoucích mechanismů pro směřování rozvojové pomoci“ (Mansuri, 2004).

Spojené národy v post válečném období definovaly komunitní rozvoj jako „proces s cílem vytvořit podmínky pro ekonomický a společenský pokrok pro celou komunitu s její aktivní participací“ (UN in Braden a Mayo, 1999; s. 192). Rozvoj byl zaměřen především na venkovské komunity. Základem k sociální změně bylo změnit postoje a hodnoty, aby došlo u rozvojových zemí k dohnání zemí rozvinutých a vytvoření prostředí pro ekonomický rozvoj (Mayo a Braden 1999).

Komunitní rozvoj má naplnit dva základní úkoly: „zlepšit kvalitu života všech členů komunity a zahrnout všechny členy komunity do tohoto procesu“ (Nikkah a Redzuan, 2009, s. 171). Zlepšení životních podmínek lidí, budování vlastní život v komunitách a vesnicích přispívá k celkovému pokroku národa (Nikkah a Redzuan, 2009). Dalšími cíly komunitního rozvoje jsou redukce chudoby, udržitelnost, empowerment, zvyšování sociálního kapitálu, atd. Vyšší účinnost a efektivita je očekávána ve všech oblastech, co se týká poskytování služeb, např. infrastruktura, vzdělání, mikrofinance, nebo správy přírodních zdrojů (Dongier in Mansuri, 2004). Dosáhnutí těchto cílů se zakládá na dobré informovanosti; na zdrojích, jež jsou k dispozici chudým (např. skrze budování kapacit; sociální fondy) a na posilování kapacit komunit (Mansuri, 2004).

Přístupy objevující se v kontextu komunitního rozvoje jsou rozděleny podle toho, od kterých aktérů vzešel podnět k rozvoji. Conyers (in Nikkah a Redzuan, 2009) uvádí přístup *top-down*, který má podpořit spíše centrální plánování, protože samotná iniciativa vychází od státu a komunita je v roli pasivního příjemce. *Bottom-up* přístup

znamená, že podnět pro aktivity je vyslán přímo komunitou, která je státem a poskytovateli dalších služeb podporována. *Partnerství*, nejméně častý přístup, je naplněno, pokud se místní lidé, kteří bojují za zlepšení podmínek celé komunity, spojí s orgány státní správy (Nikkah a Redzuan, 2009).

Úroveň participace v komunitě je podmíněna kontextem, ve kterém se odehrává. „Počet a hustota obyvatel, ekonomické podmínky, náboženské tradice, gramotnost, zdravotní stav, výživové dávky, politická ekonomie, uspořádání půdy, vládní struktury a efektivita, úroveň rozvoje infrastruktury, vzdělání nezaměstnaní mladí lidé a další důležité proměnné lišící se zem od země“ (Mathbor, 2008, s. 88). Podmíněny jsou také přístupy, prostřednictvím nichž je realizován komunitní rozvoj. Bottom-up přístup se vyvíjí v komunitách, kde si lidé uvědomují své problémy, které je nutno řešit, a jsou schopni si určit cíle, jež chtějí dosáhnout. Výsledkem je soběstačná skupina rozhodující se na místní úrovni. V důsledku chybějících kapacit a nedostatku určitých schopností je komunita do procesu zapojena skrze vládu a agentury. Aktivity, jež se komunity zúčastní, jí pak přinesou nové znalosti a dovednosti (Nikkah a Redzuan, 2009).

Cílovou skupinou rozvojových projektů mohou být *geografické komunity*, obyvatelé určité čtvrti nebo komunity, nebo *funkční komunity*, sdružení lidé (mohou i nemusí být ve stejné geografické oblasti) se stejnými zájmy, problémy (Castelloe, Watson a White, 2002). Nicméně zaměření komunitního rozvoje je v podstatě na nejnižší úrovni, na úrovni jedince, jehož sociální pokrok podněcuje komunitu samotnou. Začlenění občanů do procesu zlepšování jejich socioekonomické situace dochází poté, kdy jsou jednotlivci zplnomocnění čili empowered (Zadeh a Ahmad, 2010).

8 HISTORIE A VÝVOJ K PARTICIPATIVNÍM PŘÍSTUPŮM

„Pomoc může být efektivnější, než byla před 20 lety, je-li zaměřena na budování kapacit v zemi příjemce, aby země rozběhla svou vlastní ekonomiku a nebyla vázána obchodními ani geopolitickými zájmy dárcovské země.“

Kofi Annan, 2002 (in Groves a Hinton, 2004)

V posledních letech se přístup komunitní participace využívá v mnoha oblastech od mezinárodního rozvoje po územní plánování. Dnes je v politických kruzích komunita pokládána za klíčového aktéra. Za předchůdce participace⁶ lze považovat rozvoj na místní úrovni, který se objevoval v 60. a 70. letech (Eversole, 2010). Na začátku byl zájem o participaci ze strany společenství nevládních organizací (Williams, 2004).

Ústředními tématy 50. let byla svépomoc, omezená možnost posílení práv (empowerment), budování kapacit. 60. léta přinesla modernizaci a „vzdělávání dospělých, budování institucí, sociální péči (zejména v oblastech vzdělání a zdraví) a rozvojové projekty“ (UNESCAP, 2009).

Argumenty ve prospěch participace v 60. a 70. letech se týkaly efektivity a účinnosti. Projekty využívající participaci mají vyšší úspěšnost, přinášejí více výhod zúčastněným a výhodou je také jednoduchost a menší náklady. Je zdůrazněn rovnější přístup ke zdrojům, participace také vede ke společenské změně vedoucí k sebeuvědomění a možnosti ovlivnit svůj život. Proces vzájemného učení, spolupráce jsou dobré pro vztah mezi externími pracovníky a místními. Obě strany se navzájem musejí poslouchat a respektovat (Cornwall, 2000).

V 70. letech se zrodil přístup naplňování základních potřeb, který podtrhoval roli lidských zdrojů, a ustoupilo se od ekonomických měřítek rozvoje. Hlavní světové instituce svými závazky podpořily uskutečňování participativních přístupů a ještě chtěly pracovat se skupinami marginálních obyvatel (Mohan, 2001).

V roce 1973 v Nairobi pronesl McNamara (ředitel Světové banky) záměr věnovat se zmírnění chudoby skrze přístup naplňování základních potřeb (basic needs approach). Tento systém pomoci přezvalo mnoho rozvojových a nevládních neziskových organizací. Rychle se rozšířily tzv. integrated rural development projects (IRDP's), které ale selhaly kvůli nedostatečné kapacitě místních orgánů, zaměření na

⁶ UNESCAP (2009) uvádí, že již ve 40. a 50. letech lze vysledovat prvky podobné participativnímu rozvoji. Jednalo se o politiku britských koloniálních úředníků v Nigérii.

nevhodnou infrastrukturu a také neporozumění složitosti rozvoje rurálních oblastí. Realizace projektů probíhala využitím projektového cyklu, který má několik „definovaných kroků, od stanovování potřeb po monitoring a evaluaci“ (Robb in Groves a Hinton, 2004, s 26). Mezinárodní organizace práce (ILO) v roce 1976 na konferenci World Employment Conference prohlásila za efektivní způsob, jak dosáhnout stanovených cílů, všeobecnou participaci (Szal, 1979). Na konferenci World Conference on Agrarian Reform and Rural Development (WCARRD) konající se roku 1979 v Římě byla participace prohlášena za základní lidské právo (UNESCAP, 2009).

Moderní participativní přístupy měly tato hlavní témata: zvyšování povědomí o chudých, tvoření sítí solidarity a postupné uvědomování si důležitosti vlastních znalostí a schopností. WCARRD zdůraznila aktivní roli chudých venkovských znevýhodněných lidí v sociálních i ekonomických institucích, doporučila jejich spolupráci s organizacemi, aby byly využity toky peněz těmito chudými zemědělci a místními obyvateli (UNESCAP, 2009).

V 70. a začátkem 80. let se jednalo ve spojení s participací zejména o efektivním a detailním zisku informací. Zkušenosti a znalosti místních lidí si postupně získaly hloubku a platnost a participativní přístupy byly přijaty a dále vyvíjeny (Mitlin a Thompson, 1995). Tyto nové přístupy se zaměřily na zapojení těch nejchudších skrze přímé rozhovory, byly získány potřebné informace a lépe se porozumělo problematice marginalizovaných. Sběr dat se tak stal rychlým, levnějším ve srovnání s tradičními dotazníky, nicméně mnohými organizacemi nebyl považován za spolehlivý a dostatečně vědecký (Robb in Groves a Hinton, 2004). Nejvíce se participativní přístupy rozvíjely ve zdravotnictví (přístup Rapid Assessment Procedure, RAP) a v zemědělství a rozvoji rurálních oblastí (Rapid Rural Appraisal, RRA). Další významnou oblastí bylo bydlení, lidé si uvědomili svá práva, že mohou kontrolovat svá obydlí a mnoho lidí začalo budovat své vlastní bydlení (Mitlin a Thompson, 1995).

80. léta jsou označována mnohými mysliteli a odborníky v rozvoji jako „dekáda participace“, bylo to období rozvoje sociálních hnutí, nevládních organizací, komunitních organizací. Tento rozvoj byl projevem organizované komunitní participace (Botes a Rensbourg, 2000). Organizace si byly vědomy, že je pro rozvoj nutné znát kulturní a politický kontext. Nebylo vhodné praktikovat projekty zaměřené na ekonomická a technická témata, tyto projekty se odlučovaly od reality. Nepříměně se zaměřovaly spíše na vstupy a výstupy, než na dopad na ty nejchudší (Robb in Groves

a Hinton, 2004). V roce 1980 uspořádal Robert Chambers seminář v Institute of Development v Sussexu na témata týkající se přístupů Rapid Rural Appraisal (RRA) a Participatory Rural Appraisal (PRA). Jednalo se zejména o sbírání dat, do něhož byli zapojeni více lidé. Dále se diskutovalo o rychlosti a efektivitě získávání informací a také o metodách, prostřednictvím kterých lidé při výzkumu ovlivňují otázky a výsledky výzkumníků (Richards, 1995). V rozvojových zemích také dochází k vymanění se z pasti „rozvojového turismu“⁷ (Ye, Wung a Lu 2002). RRA je založen na chápání místního kontextu, relevantních otázkách a rozhovorech uskutečněných v průběhu 4 dní.

V 90. letech je PRA zaměřeno více na komunitu, zahrnutí všech členů komunity (Beebe in Ye, Wung, Lu, 2002) a aktivnější roli zúčastněných (Mitlin a Thompson, 1995). Přístup PRA se vyvíjí z RRA, ve kterém jsou za hlavní aktéry bráni chudí a marginalizovaní (Chambers, 2007).

Významným tématem 80. let se stala udržitelnost, důraz byl kladen na místní instituce, aby bylo zajištěno pokračování v aktivitách i po skončení projektu. Místní instituce měly zajišťovat služby a zdroje, na kterých jsou místní lidé závislí. Vznikaly malé organizace, relativně autonomní, obstarávající lepší provádění komunitního rozvoje v praxi. Dalším důvodem pro jejich vznik bylo navýšení finančních prostředků pro zabezpečení zdravotní péče, vzdělání chudým. Staly se významným aktérem v rozvoji, byly efektivní, flexibilní a málo byrokratické (Cornwall, 2000).

Po dobu 80. a 90. let byla participace v rozvoji rurálních oblastí postupně začleňována do politik mezinárodních organizací, donorů i vlád (UNESCAP, 2009). V rétorice rozvojových agentur se objevují termíny empowerment, partnerství, transparentnost, zodpovědnost v reakci na tlak občanských sdružení (Robb in Groves a Hinton, 2004). Na druhou stranu na začátku 90. let se také objevuje zpochybnění, zejména PRA, ze stran akademiků i odborníků z praxe (UNESCAP, 2009).

V 90. letech byla participace přijata Světovou bankou, v procesu rozvoje byli ústředním bodem lidé a rozvoj měl být zaměřen na jeho aktéry (Eversole, 2010). Posun byl zaznamenán při projektu vycházejícího ze Světové banky, výzkum *Attacking poverty*, který odhalil pohled chudých lidí ze 100 zemí rozvojového světa. Z participativního rozvoje se stal hlavní proud v rozvojové praxi (Williams, 2004). Tento výzkum přinesl chápání chudoby v mnoha rozměrech, jež obsáhl také oblasti vzdělání, zdravotnictví, vnímání formálních institucí, atd. Podstatným se stala sociální

⁷ viz kapitola 10.1

a institucionální změna v procesu rozvoje. K potírání chudoby mělo dojít prostřednictvím „podporování nových příležitostí, usnadnění empowerment a posílení bezpečnosti“ (Robb in Groves a Hinton, 2004).

V roce 1990 byla vydána první Human Development Report, participace se stala nutnou strategií pro rozšiřování možností lidí. Podmínkou pro všeobecnou participaci je přístup k tržnímu hospodářství, lidé tak mohou spravedlivě sdílet výhody, které jim projekty přináší. Programy a projekty mají naučit lidi, jak podnikat, jak získat úvěry. Noví podnikatelé následně vytvářejí další pracovní místa (Cornwall, 2000).

V roce 1995 byl představen přístup Participatory Learning and Action (PLA), rozsáhlejší ve srovnání s PRA, a zahrnující další velmi podobné přístupy a metody (Chambers, 2007).

V též roce British Overseas Development Administration (ODA, dnes DFID) definovala participaci jako „stakeholder participation“ a rozlišovala různé stakeholdry a podle nich i různé druhy participace. Stakeholder vyjadřuje, do jaké míry má daná zainteresovaná osoba nebo zainteresovaný objekt zájem podílet se na projektu. ODA si uvědomovala, že mezi jednotlivými stakeholdry nejsou mocenské vztahy vyrovnané a tím by mohl být vyvolán konflikt. Z toho důvodu byli přizváni jen někteří stakeoldři a jiní byli vyloučeni (Cornwall, 2000).

Poverty Rural Apraisal a Participatory Learning and Action se rozšířily do mnoha zemí světa během 90. let a na začátku 21. století. „Mezi rozmanitými oblastmi použití, některé jsou častější: management přírodních zdrojů a zemědělství, programy zaměřené na rovnost, empowerment, práva, bezpečnost a plánování a aktivity na komunitní úrovni“ (Chambers, 2007, s. 3).

Dnes je komunita pokládána za klíčového aktéra v politických kruzích, protože sociálně zaměřené teorie tvrdí, že sociální změna není nutně pouze v rukou expertů, velkých organizací a struktur (Eversole, 2010).

9 PARTICIPATIVNÍ PŘÍSTUPY A METODY

„Je zvláštní, nakolik vnímáme uspořádání naší planety jako neměnné. Jsme zvyklí, že nás obklopuje status quo – bohatí a mocní jsou stále bohatí a mocní, chudí jsou navždy odsouzeni k chudobě a ponížení.“

Bosák a Hrubý: Čína. Zpráva o zrodu velmoci, 2008, s. 9

Pro vývoj participativních přístupů bylo důležité, že si odborníci uvědomili své předsudky a chyby na základě svých zkušeností. Participativní přístupy vychází z tohoto uvědomění a z dalších zdrojů⁸ (Chambers, 1994, 1997):

- **Participativní výzkum (Activist participatory research)**
Metody a přístupy založené na dialozích, zvyšování informovanosti a důvěry, lidé jsou pak schopni posílit svá práva. Participativní výzkum vychází z myšlenek Paula Freira, který tvrdil, že lidé chudí a marginalizovaní jsou schopni rozboru své vlastní reality. Chudí a marginalizovaní jsou schopni analýzy a plánování, měli by dojít k empowerment. Outsiders (lidé zvenčí) by měli být zprostředkovateli, měli by usnadňovat procesy místním chudým marginalizovaným. Tyto nápady sdílí přístupy RRA a PRA.
- **Agroekosystémová analýza**
Zabývá se rozбором systému a jeho prostorovými, časovými a hodnotovými souvislostmi, dále rozebírá vztahy a proces rozhodování. Do přístupů RRA a PRA přinesla mapování, tvoření diagramů, inovativní hodnocení a další techniky.
- **Aplikovaná antropologie**
Usnadnila odborníkům porozumět hodnotám a bohatosti znalostí místních lidí, odkryla jim rozdíly mezi vhladem outsiders (lidí zvenčí) a insiders (lidí zevnitř), přinesla nové techniky výzkumu. RRA a PRA sdílejí s aplikovanou antropologií myšlenku participativního učení se v terénu, důležitosti chování a postojů vůči místním a uznání hodnoty domorodých technických znalostí.
- **Terénní výzkum zemědělských systémů**
Představuje výzkum z pohledu odborníků z mnoha oborů, umožňuje porozumět a prozkoumat složitý zemědělský systém, zároveň ukazuje důležitost kapacit zemědělců. Díky těmto zjištěním začal v následujících letech hrát terénní výzkum významnou roli v zemědělských výzkumech. Odhaluje složitosti zemědělských systémů a poukazuje na to, že je důležité si uvědomit, že zemědělci jsou schopni vést svou vlastní analýzu.

O vznik těchto metod se zasloužily nevládní a komunitní organizace při zajišťování malých programů za spolupráce výzkumníků a sociologů (White a Pettit,

⁸ viz příloha č. 1

2004). Proces sdílení informací a porozumění je důležitý i mezi vládami, rozvojovými a občanskými organizacemi a komunitami (Adimihardja a Hikmat, 2000). V mnoha zemích se zpočátku objevil problém s hledáním slov v metodických průvodcích jako například blahobyť, chudoba, krize, domácnost, riziko, zranitelnost, instituce nebo sociální vyloučení. Více lidí, než se původně očekávalo, chtělo promluvit o svém životě. Participativní metody (zejména vizuální) vyvolaly zájem poté, co lidé získali sebevědomí tím, že byli zapojeni do třídění, vyhodnocování a zpracovávání diagramů (Narayan, Chambers, Shah a Petesch, 2000).

Participativní přístupy dávají v kontextu kultury, sociálních skupin, pohlaví, povolání, atd. prostor pro řešení klíčových problémů komunity. Jsou souborem různorodých a flexibilních technik s charakteristickými etickými principy (Mayoux, 2001), jímž se sbírají data k určitému tématu, do kterého jsou participující aktivně zapojeni (Gallagher, 2008). Chudým je tímto způsobem ponechána možnost analyzovat a popsat, jak vnímají realitu (Narayan, Chambers, Shah a Petesch, 2000). Důraz je kladen na proces stejně jako na výsledek (White a Pettit, 2004). Cílem je podpora lidí k jejich vlastnímu rozvoji a rozvoji jejich společnosti. Tyto přístupy by měly zajistit, „aby byly rozvojové intervence lépe cílené, aby byly vhodnější pro uspokojení lidských potřeb, mohou být účinnější, efektivnější a mohou mít lepší vliv“ (Adimihardja a Hikmat, 2000, s. 3).

Participativní metody přispívají k participativnímu stanovování cílů a určení příslušných indikátorů, jak měřit dopady projektů; k zastoupení všech aktérů; k porozumění rozvojových procesů a odvozování důvěryhodných závěrů (Mayoux, 2001). Použití těchto metod vyžaduje zahrnutí stakeholderů všech úrovní vzdělání, všech prostředí do analýz dat, tím se ale nevylučuje možnost analýzy externích expertů (White a Pettit, 2004). Participativní metody by měly usnadnit participaci a jednání v rámci skupiny respondentů, dále jsou využívány při rozboru a sjednocování informací a jako součást individuálních rozhovorů (Mayoux, 2001). Jedním z hledisek je tak použití těchto metod „k určení vlastní perspektiv, znalostí, hodnot, kategorií, definic a priorit“ (White a Pettit, 2004, s. 13). Některé z technik jsou také součástí metod společenských věd, zejména skupinové hloubkové diskuze, polostrukturované rozhovory a další (White a Pettit, 2004).

V těchto metodách je zahrnuta široká škála nástrojů, technik a procedur (White a Pettit, 2004), pro zkoumání potřebných kvalitativních i kvantitativní dat.

Jejich platnost a zvýšení větší důvěryhodnosti by měla zajistit triangulace⁹ (Mayoux, 2001). Výzkum by měl být schopný přizpůsobit se novým podmínkám a zachovat co největší prostor pro místní obyvatele a jejich analýzu (White a Pettit, 2004).

Participativní metody zahrnují vizuální i verbální složku, hodnocení a mapování, zúčastnění jsou vedeni výzkumníkem a důležitou podmínkou je přijetí metodiky oběma stranami (Narayan, Chambers, Shah a Petesch, 2000). Jejich předností je vzájemná komunikace (White a Pettit, 2004), sdílení s účastníky. Ti mají vyjednat s výzkumnými pracovníky procesy a techniky, které by měly být užity. Tento proces sdílení a kontroly nad výzkumem se označuje jako tzv. vlastnictví, rozvojové aktivity *vlastní* (ovládají) občané (Pain in Gallagher, 2008). Toto vlastnictví je dále podpořeno stíráním tradiční hranice mezi „poskytovateli“ (rozvojovými pracovníky) a „žadateli“ rozvoje, tzn. místními lidmi (Adimihardja a Hikmat, 2000).

Ve prospěch participativních metod podle Gallagera (2008) mluví tyto argumenty: epistemologické výhody,¹⁰ vzájemné učení se o různých realitách v komunitě. Časové a finanční náklady, u kterých je prokázáno, že v dlouhodobějším měřítku jsou menší než u ostatních metod. Dalším argumentem, který obhájí tyto metody, je jednodušší orientace a pochopení ve složitých sociálních jevech. Tyto metody jsou také eticky přijatelnější oproti tradičním, výzkumník nemá dominantní postavení (Gallagher, 2004). Výhodou je též rychlost a efektivnost a kvalitativní i kvantitativní charakter zajištěný díky propojení údajů z více zdrojů (Mayoux, 2001).

Procesy zahrnují celou řadu aktivit, které například plánují (Mitlin a Thompson, 1995, s. 236):

- uvědomění si hlavních aktérů a skupin na místní úrovni;
- vyšší kvalitu a kvantitu získaných údajů o prostředí a podmínkách místních;
- mobilizaci místních i vnějších zdrojů pro možný rozvoj;
- posílení sebevědomí lidí a kapacit místních organizací;
- místní mohou určit, jaké jsou překážky a jaké jsou jejich priority v dalším rozvoji komunity.

Informace je vhodné získávat před samotným zahájením projektu i během něj. První údaje se využívají k naplánování projektu, aby odpovídal místním potřebám

⁹ křížové kontroly dat z různých zdrojů a různými metodami (Chambers, 1997)

¹⁰ týkající se teorie vědeckého poznání (Slovník cizích slov, 2000, s. 183)

a okolnostem. Některé otázky také mají doplnit kvalitativní výzkumy. V polovině průběhu projektu jsou informace sbírány za účelem monitoringu, na konci jsou nashromážděny z důvodu následné evaluace a hodnocení projektu (Sontheimer, Callens a Seiffert, 1999).

Mapování a diagramy jako participativní techniky jsou používány ke zkoumání „sociálně-prostorových zkušeností na místní úrovni a propojení lokálních a světových témat“ (Gallagher, 2008, s. 138). Na základě předchozí praxe, hledání souvislostí a přizpůsobování potřebám participujících je podtrhována inovace a kreativita u těchto technik a zároveň možnost jejich kombinování různými způsoby (Mayoux, 2001). Výsledkem jsou různé mapy, seznamy, matice, jež mohou být dále analyzovány a klasifikovány (White a Pettit, 2004).

Co se týče výzkumných pracovníků, měly by se vyvarovat vlivu vlastních předsudků (White a Pettit, 2004), prezentování sebe jako osoby s dominantnější rolí (Narayan, Chambers, Shah a Petesch, 2000). Jejich snahou by nemělo být pouze jednostranné *dávání* nových znalostí. Výzkum by měl být vzájemným procesem, ve kterém výzkumník umožňuje, aby se projevíly znalosti místních a jejich perspektivy (White a Pettit, 2004).

Výzkumný pracovník řeší etické problémy, pokud není výzkum přímo propojen s empowerment (posílení práv) účastníků či výhodami, které z výzkumu vyplývají. Jde o procesy učení se o zkušenostech, znalostech a realitě chudých (Narayan, Chambers, Shah a Petesch, 2000).

Například (1), výzkumník se snaží získávat informace, aby mohl přinést výhody pro zúčastněné na úkor jejich času, který je pro tyto lidi velice cenný. (2), zapojením lidí vzrůstá jejich očekávání od daného procesu, proto je expert upozorňován, aby nesliboval jakoukoli pomoc. (3), součástí metod je také zpětná vazba v podobě shrnutí a určení priorit, měla by být podána před odjezdem nebo po návratu výzkumného pracovníka. Často vyvolává další zájem ze strany participujících. (4), v některých oblastech, přestože by měly být závěry uplatněny přímo do programů, je překážkou dlouhodobá nemožnost zajištění návaznosti na všech úrovních (Narayan, Chambers, Shah a Petesch, 2000).

Většina těchto přístupů se vyvinula a dále šířila v rozvojových zemích. Jejich potenciál je založen na možnosti kombinovat metod, jsou rozvíjeny stále nové a nové metody jejich křížením a využíváním nových forem diagramů, mapování, atd. Přispívá

k tomu všestrannost a možnost přizpůsobit tyto přístupy.¹¹ V posledních letech se také významně podílely na vývoji a rozšiřování participativních přístupů moderní informační a komunikační technologie (Chambers, 2010).

¹¹ termíny pro různé aplikace participativních metod (vycházejících zejména z PRA, Participatory Rural Appraisal) viz příloha č. 2

10 VYBRANÉ PARTICIPATIVNÍ PŘÍSTUPY

V 70. letech se začaly vyvíjet filosofie, přístupy a metody, jejichž cílem bylo najít způsoby pro outsiders, jak lépe poznat prostředí a podmínky života chudých venkovských lidí. V roce 1977 byl uspořádán seminář na téma cestovní ruch ve venkovských oblastech (*rural tourism*), v roce 1978 na téma domorodých technických znalostí, rok poté se uskutečnil seminář týkající se RRA (Chambers, 1992). Chambersem popsany problém turismu do venkovských oblastí byl nahrazen přístupem Rapid Rural Appraisal. S ohledem na časové a finanční limity dárců bylo RRA prostředkem, který pomohl ke zlepšení kvality získávaných socio-kulturních informací (Goebel, 1998).

10.1 CESTOVNÍ RUCH VE VENKOVSKÝCH OBLASTECH

Termínem cestovní ruch ve venkovských oblastech (*rural tourism*) je označen krátkodobý pobyt ve venkovské oblasti, který ovlivňuje zdroje informací. V protikladu stojí příchozí vlivný odborník z města a periferní venkovští, nevzdělaní lidé bez vlivu (Chambers, 1983). Cestovní ruch ve venkovských oblastech jsou *výlety* do oblastí snadno dostupných, kde bydlí převážně bohatších lidí (Cernea, 1985). Rozhovory se vedou s muži spíše než s ženami, s elitami spíše než s chudými a v suchých, chladných obdobích (Adebo, 2000). RRA a PRA jsou přístupy, které volí střední cestu, to znamená získat citlivý a relevantní náhled místního obyvatelstva a jejich obavy (Cernea, 1985).

Charakteristickým pro cestovní ruch ve venkovských oblastech je pobyt trvající den až několik dní, kdy výzkumník není ve styku s místními lidmi, pouze se zaměřuje na materiální zdroje. Odborník se z nedostatku času snaží získat co nejvíce dat, na proces jejich získávání se soustředí méně. Nemůže v informacích o komunitě postihnout rozdíly v rase, národnosti, náboženství, profesi, věku, pohlaví, jazyku, zájmech, předsudcích, podmínkách, kde žijí a zkušenostech (Chambers, 1983).

Chambers uvádí, jaké jsou předsudky spojené s kontaktem s chudobou, nejen skrze rural development tourism, ale jsou to i předsudky místních zaměstnanců a výzkumných pracovníků, kteří žijí na venkově.

Předsudky vůči chudobě (Chambers, 1983): (1) prostorové - chudí nejsou odhaleni, protože jsou vzdáleni hlavním silnicím a městským centřům. (2) projektové – vzdálené oblasti jsou zanedbávané, protože projekty se stále opakují v místech, kde se něco děje. (3) osobní – setkávání

probíhá s muži, s vrstvou bohatších, s těmi, kteří využívají nové technologie, s těmi, kteří jsou aktivní. Odmítnutí jsou ti, jež neznají nové technologie, jsou nemocní a staří, atd. To znamená, že plný rozsah deprivace není znám. (4) období sucha – pokud výzkumný pracovník navštíví oblast v období po sklizni, nemůže zaznamenat těžkou práci chudých, nedostatek jídla a nemoci spojené s obdobím dešťů, neodkryje celou realitu. (5) slušnost a chování – slušnost a konvence se mohou odrazit ve zkoumání a setkávání chudých, kteří jsou většinou až na konci seznamu. (6) profesní – pokud je odborník zaměřen pouze na jeden obor, může se stát, že nevidí propojení a souvislosti a řeší jen část problému.

10.2 RAPID RURAL APPRAISAL

Campbell (2002) RRA popisuje jako potřebu tvůrců politiky, jak získat důležité, přesné a použitelné údaje, které odhalují hodnoty mnoha proměnných v celém systému (Campbell, 2002). Požadavek kvalitních informací má zohlednit měnící se podmínky, potřeby a problémy místních lidí. Jestliže je projekt vystavěn na špatných informacích, je nevhodný, může cílovou skupinu negativně ovlivnit (Freudenberger, 2011). Ztráta času a prostředků je hrozbou, pokud výzkumný pracovník nevyužije RRA a provádí šetření na špatných místech se špatnými lidmi a neptá se na relevantní otázky (Crawford, 1997).

K vývoji přispělo zklamání z výsledků získaných tradičním dotazníkovým šetřením. RRA bylo vytvořeno v reakci na nevýhody tradičních metod (Crawford, 1997). Tyto metody sběru dat byly zdoluhavé, jednotvárné, získané údaje byly nepřesné, nespolehlivé a těžko dále využitelné (Chambers, 1992). RRA umožňuje zkoumání do hloubky, otázky jsou směřovány i na citlivé informace a sledování reakcí a chování v souvislosti s různými situacemi (Freudenberger, 2011). Rapid Rural Appraisal je kompromisem mezi nepřesnými údaji získanými rychle a dlouhodobými snahami vytěžit velmi přesné informace (Crawford, 1997).

Byly hledány levnější metody, jak nasbírat informace. Odborníci došli k závěru, že lidé mají informace o tématech týkajících se jejich života a také významné domorodé technické znalosti. Doporučením byla analýza všech těchto údajů, které by měly být následně využity odbornými outsiders (Chambers, 1992).

Ačkoli v 70. letech vymysleli odborníci rychlejší, nákladově efektivní a respektovaná dotazníková šetření, stále využívali konvenční metody a měření, i pod tlakem, aby neztratili svou důvěryhodnost. V 80. letech se situace změnila, RRA si vydobyla všeobecné přijetí na základě kvalitních informací a jejich efektivity, platnosti a spolehlivosti ve srovnání s konvenčními

metodami. RRA přístup byl rozvíjen ve 12 zemích Afriky, v 8 zemích v jižní a jihovýchodní Asii, v 3 zemích v latinské Americe, v 3 zemích v Austrálii a Pacifiku a v jedné zemi v Evropě. Na thajské univerzitě Khon Kaen bylo RRA institucionalizováno jako součást školení odborníků. V polovině 80. let se v souvislosti s RRA dostala do popředí participace. Paralelně se vyvíjely RRA v Keni a Indii, z Indie přišly inovace nejen od nevládních organizací a tento přístup byl dále popisován jako Participatory Rural Appraisal (PRA), (Chambers, 1992).

Přístup PRA přinesl určité sdílení s místními lidmi, skrze RRA outsiders informace spíše dobývali a získávali (Chambers, 1992) a nadto shromážděné údaje byly poté zadány přímo do již připraveného projektu (Goebel, 1998). Tým pracovníků řídil proces a rozhodoval, jak by měly být údaje využity pro další výzkumné účely a plánování. Odborníci a vědci si během následujících let uvědomili, že je potřeba dát větší prostor místním obyvatelům a zapojit je do vytváření projektů i jejich evaluace, tyto body byly splněny skrze participativní přístup PRA (Goebel, 1998).

RRA využívá mnoho metod, které se prolínají, podléhají mnoha vlivům. Charakteristickými rysy těchto metod je praktičnost a pragmatičnost. Přístup zdůrazňuje vzájemné ovlivňování a na základě jednoduché vizualizace, rozhovorů jsou tvořeny analýzy a zprávy (Cornwall a Pratt, 2011). Je to strategie, jak co nejlépe využít čas v terénu a zároveň dát prostor chudým lidem ovlivnit program. Díky rozhovorům mohou odborní pracovníci zachytit více hledisek na daný problém a lépe mu porozumět (Campbell, 2002). Přizpůsobení místním podmínkám je zajištěno prostřednictvím komunikačních dovedností, která zajišťují, že se mohou vyjádřit i negramotní a osoby, jež se ještě nesetkaly s komunikací v odborných výrazech (Sontheimer, Callens a Seiffer, 1999). RRA je přechodem mezi nestrukturálními výzkumy a formálním šetřením a snaží se překonat překážky v rozvojových zemích týkajících se nedostatečné gramotnosti, údajů atd., proto v některých případech nelze využít standardní metody (Crawford, 1997).

Ve většině případů šetření trvají jeden až tři dny a podílejí se na nich vyškolení odborníci a výzkumní pracovníci (Sontheimer, Callens a Seiffer, 1999). Rozhovory probíhají se zemědělci, místními vůdci a úředníky, v některých situacích šetření probíhá ve fyzicky náročném terénu. Během rozhovorů lze reagovat na vyřčené problémy, z toho důvodu je u výzkumníků vyžadována metodická flexibilita (Crawford, 1997).

Výzkumní pracovníci zajišťují zprávy o komunitě z hlediska zdrojů a majetku, společenské a ekonomické struktury, kulturních aspektů a dalších faktorů majících vliv na rozhodování lidí (Freudenberger, 2011). Tyto týmy se skládají z odborníků z více

oborů, vždy nejméně dva by měli být přítomni, jeden z přírodních a druhý z humanitních věd. Součástí těchto týmů by se měli stát, jak lidé zvenčí, tak zevnitř. S pomocí technického zázemí je jejich cílem vytvořit hypotézy o životě chudých a na základě získaných informací jej vyváženě zobrazit (Crawford, 1997).

Techniky RRA zahrnují (Freudenberger, 2011, Crawford, 1997): (1) metody a techniky usnadňující participaci místních na úrovni jednotlivců i domácností; (2) skupinové rozhovory, které vedou výzkumné týmy a spolupracují se členy komunit; soubor otázek, které mohou být přizpůsobeny určitému cíli; (3) metody přímého dotazování na místní úrovni; metody získávání kvantitativních dat v krátkém časovém horizontu; (4) metody k ověření informací z různých zdrojů; (5) využití druhotných zdrojů dat.

10.3 PARTICIPATORY RURAL APPRAISAL

Tento přístup zahrnuje metody participativního modelování a plánování na úrovni komunit (Warner, 1996), na jejichž základě místní lidé popisují, jak vnímají své prostředí a situaci s chudobou, zdravím, vzděláním, atd., (Bailur, 2007). PRA se rychle rozšířilo, protože základní podstatou toho přístupu je zahrnutí chudých a marginalizovaných. Mohou vyjádřit, jak vnímají situaci, jaké jsou jejich problémy a priority, mohou zhodnotit dosavadní provedené projekty (Simon et al., 2003). Tento na lidi zaměřený rozvoj je podporován přesvědčením o schopnosti chudých a deprivovaných řešit problém a o jejich možnosti přispět sobě, rodině, komunitě, národu i světu (Mohan a Stokke, 2000), o kreativitě a dovednostech místních lidí, které uplatňují v procesu vzájemného učení (Cornwall, 2000). Participativní metody se používají také při národním hodnocení chudoby (De Campos Guimaraes, 2009).

PRA se v 90. letech dostalo do hlavního proudu rozvoje (Bailur, 2007). DFID, Ministerstvo pro mezinárodní rozvoj Velké Británie, doporučilo PRA využívat v rámci projektů, aby byly vhodně přizpůsobovány místním lidem a jejich nárokům. Ovšem pro následnou evaluaci a hodnocení byla používána stále stejná metodika. Nutností bylo, aby výsledky ukázaly plnění politických cílů a priorit, které nemusí být v souladu s prioritami místních obyvatel (Simon et al., 2003). Rétorika rozvoje venkova v 90. letech byla zaměřena na decentralizaci, proces učení a rozvoj byl podněcovaný především zdola (bottom-up), (Mohan a Stokke, 2000).

Charakter PRA je vnímán více způsoby. Jedni tento přístup označují jako možnost pro místní, jak se zapojit do plánování, vyhodnocování výsledků projektu. Druzí vidí v PRA potenciál udržitelného rozvoje, pokud hlavní role v analýze a následujících aktivitách patří místním obyvatelům a jejich domorodým znalostem. V případě, že dojde k empowerment a následně je komunita schopna sama řešit své problémy, participatory rural appraisal je považován za transformativní přístup (Rowlands, 2003).

Tento přístup má vést k empowerment, může být využit v městském i venkovském prostředí zejména v oblastech managementu přírodních zdrojů, stanovování práva na pozemky původním obyvatelům, rozvoje slumů, povědomí o HIV/AIDS, programů proti chudobě, managementu přírodních katastrof, vyjednávání a řešení konfliktů, gramotnosti dospělých (IDS, 1996; Chambers, 1992).

Participatory Rural Appraisal není zaměřen jen na sběr dat (White a Pettit, 2004), primárním cílem není ani participace nákladů (Simon et al., 2003), ale participace v rámci zapojení do projektu, která je podporována v mapování, prosazování cílů komunity. Prostřednictvím tohoto přístupu jsou zdůrazňovány kolektivní aktivity a mobilizace komunity (White a Pettit, 2004). Hlavní myšlenkou je možnost místních obyvatel analyzovat problémy a data (Korf, 2010).

Prostřednictvím PRA se získávají informace společenského, technického a fyzického charakteru. Co se týče domorodých zemědělských znalostí a techniky, byly považovány za překážky rozvoje. Řešení chudoby znamenalo zavést moderní techniku a zlepšit tuto situaci skrze zvýšení produkce. V chudých oblastech se zavedením moderních technologií měl pomáhat přístup PRA a empowerment komunity (Mohan a Stokke, 2000). PRA byl používán zejména zpočátku ve čtyřech hlavních oblastech: management přírodních zdrojů, zemědělství, sociální programy a programy zaměřené na chudobu a zdraví a potravinová bezpečnost (Chambers, 1994).

Informace a různé perspektivy lidí, diskuze o rozdílech a uvědomování si svých potřeb jsou podníceny prostřednictvím různých technik jako mapování, tvoření diagramů, procházky ve skupinách (Braden a Mayo, 1999). Hlavní myšlenkou je vyvolání diskuzí (Korf, 2010), potřeba sdílení výhod a informací, které přináší zapojení se do určování potřeb. Údaje by měly být využity takovým způsobem, aby byl čas i priority dárce smysluplně naplněny (Cornwall, 2000).

Principy PRA jsou založeny na flexibilitě. PRA nezjednodušuje realitu, ale snaží se ji pochopit a porozumět všem různorodým názorům a úhlům pohledu. Chudí a znevýhodnění jsou bráni jako rovnocenní aktéři a jejich vnímání reality je důležité

při získávání informací. Celý tento proces má za cíl empowerment těchto lidí (Mayoux, 2001).

Výzkumní pracovníci by měli být především zprostředkovateli, aby byly smazány rozdíly mezi insiders a outsiders a plně mohly být odhaleny perspektivy místních (White a Pettit, 2004). Dále by se měli učit přímo od lidí na venkově, důraz je dán na chování a postoje outsiders (Mohan a Stokke, 2000). Podle vlastního úsudku by měli upravit přístup podle účelu (Cornwall, 2000). Jsou kladeny vysoké nároky z hlediska postojů profesionálního a osobního chování. „Mít čas, prokazovat úctu, být otevřený, sebekritický a naučit se nenarušovat“ jsou další požadavky na tyto pracovníky (De Campos Guimaraes, 2009, s. 9).

Zapojení mohou být lidé všech úrovní vzdělání i negramotní (White a Pettit, 2004), protože vizuální techniky umožňují vyjádřit své myšlenky všem, tento přístup je prý také demokratičtější a korektnější (Mohan a Stokke, 2000). PRA by mělo být přizpůsobeno odbornosti a zkušenostem zúčastněných lidí (Mohan a Stokke, 2000). Snadno lze PRA odborně připravit, nejsou tak vysoké nároky na budování kapacit, z toho důvodu se tento přístup rychle šíří mezi organizacemi a agenturami (Cornwall, 2000).

PRA je založeno zejména na těchto činnostech: dialogy – během nich jsou v komunitě diskutovány různé pohledy na situaci, místní lidé se snaží nalézt společné zájmy. Je tu snaha vytvořit konsensus, aby se následně nepracovalo se špatnými informacemi, zájmy, o které komunity nestojí. Důležitá je též triangulace – ověření údajů z více zdrojů, získané informace jsou pak porovnávány se statistikami (White a Pettit, 2004). Při realizaci záleží také na tom, jakým způsobem uživatel PRA využívá, jak vnímá rozvoj, atd. Některé organizace chápou PRA jako levný a časově málo nenáročný nástroj pro získání dat. Jiní pomocí PRA zjišťují, jaké by mohly být další cílové skupiny a některé své informace aktualizují. Další možností využití PRA je naplnění vize budování kapacit nebo také se kombinuje s vzděláváním dospělých (Cornwall, 2000).

Dlouhodobé pozitivní dopady projektu často nebyly trvalé zřejmě z nedostatku zodpovědnosti, z toho důvodu PRA se snaží předat zodpovědnost a příslušnost k projektu místním skrze empowerment. Dále si místní musí uvědomit, že hrají důležitou roli ve stanovování priorit, řešení problémů, a že jejich názory jsou respektovány (Rowlands, 2003).

V roce 1995 v PLA Notes byly zmíněny obavy, které by se mohly projevit *špatnou praxí* (Guijt a Cornwall, 1995): (1) předpoklad, že PRA přináší pozitivní

změny; (2) nedostatek odpovědnosti, nevyjasněné pojmy; (3) bezproblémové předpoklady harmonie komunity; (4) nedostatek analýzy co se týče povědomí v komunitě o politické analýze; (5) jednorázová školení bez návaznosti na školitele a instituce; (6) nedostatečná integrace PRA do plánování a realizace; (7) agenda řízena mimo komunitu, ne v rámci ní; (8) nejasnost ohledně důvodů PRA k použití.

10.3.1 PRINCIPY SDÍLENÉ RRA A PRA

Oba předchozí přístupy (Rapid Rural Appraisal i Participatory Rural Appraisal) sdílejí stejné principy: **obrat v učení** – od pouhého poskytování informací se dává důraz na učení se od místních, užívání jejich symbolů a kritérií. Od místních se přímo získávají informace technického a společenského charakteru. **Rychlé a pokrokové učení** – to znamená vzájemné působení na základě neplánového učení a schopnost se přizpůsobit a improvizovat. **Vyvažuje předsudky** – zejména se týče rozvojového cestovního ruchu, odborníci dostávají informace od lidí z různých míst, zázemí, vyslechnout chudé a ženy, učí se, jaké jsou jejich priority a zájmy. **Kompromisy** – mezi kvalitou, důležitostí, aktuálností a přesností. Hledá se tzv. *optimální nevědomost*, některé údaje je potřeba znát, některé jsou navíc a tzv. *vhodná nepřesnost*, všechny údaje není nutné znát přesně. **Triangulace** – je učení se z mnoha zdrojů, využívány jsou různé metody k získání informací. **Hledání a rozbor složitosti a různorodosti** – pro plánování je nutné znát trendy, proporce. Oba tyto přístupy jsou **gendrově citlivé**. **Postoj** – je důležité navázat s místními lidmi pozitivní vztah, chovat se k nim s respektem, trpělivostí a pokorou, učit se od místních (Chambers, 1992; Sontheimer, Callens a Seiffer, 1999; Cornwall, 2000; Brown a Howes, 2002; Bhandari, 2003).

10.4 PARTICIPATORY LEARNING AND ACTION

Přístupy RRA a PRA začaly být v průběhu času kriticky analyzovány. Z této kritiky a snahy zkvalitnit tyto přístupy se vyvinul přístup Participatory Learning and Action (PLA), (De Campos Guimaraes, 2009). Ve spojení s komunitním rozvojem je PLA možností, jak naplánovat místní akce, nad kterými mají místní obyvatelé kontrolu a lidé zvenčí jsou tak omezeni (Treurnicht, Steyn a Loots, 2001).

Participatory Learning and Action je přístup založený na kritice předpokladů, které mají místní obyvatelé i ostatní lidé, vzhledem k určitému sociálnímu, politickému a kulturnímu prostředí. PLA se vyvinul z dalších participativních metod a zkušeností z praxe, rozvíjeli jej zejména pracovníci nevládních organizací v Indii a byli také podporováni Institutem rozvojových studií (Institute for Development Studies) ve Velké Británii (Bozalek a Biersteker, 2010). Participatory Learning and Action a Participatory Rural Appraisal se prolínají s dalšími metodami a technikami, jejich myšlenky se šíří do mnoha rozvojových zemí (Chambers, 2007). Z Afriky a Asie se rozšířili i do zemí Severu a nejdříve se vyvíjely v odvětvích zemědělství, ochrany přírody, lesnictví, držení půdy, atd., (Treurnicht, Steyn a Loots, 2001).

PLA se dostává do popředí, jelikož zdůrazňuje tradici lidských práv, dále prostřednictvím učení zajišťuje udržitelný proces a snaží se propojit učení a různé činnosti v rámci politických programů (Mayoux, 2001). Celkově určuje výchozí hodnoty komunity (Jayakaran, 2007), součástí je empowerment a budování místních kapacit (Treurnicht, Steyn a Loots, 2001).

PLA využívá vizuálních metod, díky kterým se zjišťují nové postřehy, obavy lidí a následně se mohou tvořit plány činností na základě získaných údajů. Je možné se o rozdílech a nerovnostech učit například i prostřednictvím zážitkových akcí. Pokud jsou prováděny metody tímto způsobem, mohou participovat a prezentovat se ostatním i lidé s nízkou úrovní gramotnosti a negramotní, tím je možné vyvolat různé další náhledy (Bozalek a Biersteker, 2010). Metody PLA jsou využívány pro zhodnocování makroekonomických politik v oblasti školství, zdravotnictví a co se týče odvětví mikrofinancí, spravedlivého obchodu a služeb rozvoje podnikání (Mayoux, 2001).

PLA kombinuje tvoření diagramů a vizuální techniky používané původně v managementu přírodních zdrojů, postupně se přizpůsobovaly i dalším odvětvím. Dalším aspektem je participace v oblasti lidských práv. V důsledku toho jsou subjekty – agentury, odborníci a chudí lidé – zapojováni do dialogů a jednání. Měly by být přezkoumány mocenské struktury a budováno partnerství (Mayoux, 2001).

Tento přístup zahrnuje zejména participativní výzkum a vzdělávání lidí (Bozalek a Biersteker, 2010). Na základě získaných informací se může posoudit, jaká rozvojová intervence bude vhodná, jaký bude mít dopad na komunitu (Jayakaran, 2007). Lidé jsou na základě tohoto učení schopni jednat (Chambers, 2007).

Jedním z důležitých faktorů ovlivňující úspěch při použití tohoto přístupu je postoj zprostředkovatelů (Braden a Mayo, 1999). Součástí by měla být sociální

spravedlnost a na základě zjištěných potřeb by měly být naplánovány akce (Bozalek a Biersteker, 2010). „Odborní pracovníci musejí být pokorní a ocenit vlastní znalost lidí a to, jakým způsobem přemýšlejí“ (Chambers, 2007, s. 19).

11 METODY KOMUNITNÍ PARTICIPACE

„Lidé potřebují přístup k moci a touží dělit se o moc. Chtějí přijímat rozhodnutí, která ovlivňují jejich blahobyt. Chtějí svobodu vyjádřit své názory a vnímají právo získávat a předávat informace.“

Jayaweera in Braden a Mayo, 1999, s. 193

Původní metody sběru dat byly založeny na dotaznících vytvořených mimo komunitu, otázky a kategorie byly předem vytvořeny těmi „nahore“, na „Severu“, to znamenalo jejich dominanci nad těmi „dole“, z „Jihu“. Tazatelé hráli významnou roli při konstruování reality, zapisovali odpovědi a do jisté míry byli ovlivněni tím, že znali „požadované cíle“. Při dlouhých formulářích byly odpovědi zkracovány nebo vkládány do kategorie „ostatní“, „jiné“. Tímto způsobem vyplněné pak byly vhodnější pro zpracování počítači (Chambers, 1997, s. 94). Tazatelé jako cizinci byli považováni především za hosty a v rozvojových zemích mají hostitelé vůči nim určité povinnosti. Proto bylo jejich snahou odpovídat podle předpokladů, aby byl host s odpovědí spokojený (Gill, 1993).¹²

Zkreslená realita, předem vytvořená, je posílena skrze analýzu výsledků, při níž dochází k výběru některých z velkého množství dat. V důsledku zkracování odpovědí, jsou data také zjednodušována. Ke zkreslení také přispívá zajištění *příznivých* dat v souvislosti se vztahem host – místní obyvatelé. Respondenti mají úctu a jsou opatrní, a navíc se outsiders dotazují na priority podle jejich vlastního mínění, proto jsou tyto neúplné výsledky zavádějící (Chambers, 1997).

Metody pro komunitní participaci zahrnují základní tři rozměry. Místními je mapováno, jak vnímají prostorovou dimenzi jejich života. Časové souvislosti jsou zaměřené na to, jak lidé využívají svůj čas. Třetí složkou jsou metody zahrnující mapování vztahů mezi různými jevy/objekty a různých aspektů jednoho jevu/objektu (Kumar, 2002).

Vizualizace má napomáhat uvědomovat si lépe vztahy a souvislosti, dopady zákroků a usnadňují analýzu problému (Kumar, 2002; Freudemberger, 2011). Lidé vzpomínají a přemýšlejí nad problémy, které následně znázorní. Zobrazení problému

¹² Další kritiky konvenčních metod dotazování uvádí Gill J. Gerard v publikaci O.K., the Data's Lousy, But It's All We've Got (1993).

pomáhá porozumět komplikovaným otázkám, jež je v některých případech těžké vyjádřit slovy (Bradley in Campbell, 2002).

Dané metody se ještě vyvíjí podle zkušeností z praxe a mohou se přizpůsobovat místním podmínkám. Některé metody lze využít ihned, některé vyžadují delší čas soužití s místními, aby mohly být aplikovány. Každá z následujících metod pro komunitní participaci má vlastní časovou a materiálovou náročnost, vlastní výhody a limity (Kumar, 2002).

V následující části jsou popsány vybrané metody související s prostorem, časem a metody zaměřené na vztahy.

11.1 METODY V SOUVISLOSTI S PROSTOREM¹³

Mezi metody zaměřené na vnímání prostoru lidmi se řadí zejména mapování. Poskytují odborníkům důležitý vhled do života místních obyvatel (Kumar, 2002). Získávání dat se může také vztahovat ke konkrétním projektům a politikám na vyšší úrovni. Pro hodnocení celkové změny situace je tato metoda spolehlivější než dotazníkové šetření (Mayoux, 2001). Grafické sdílení informací umožňuje charakterizovat místa a jejich význam pro skupiny z hlediska rizik, problémů a potřeb s nimi spojenými (Toness, 2002).

11.1.1 SOCIÁLNÍ MAPA

Jedna z nepopulárnějších metod zkoumající prostor. Znázorňuje vzory a schémata osídlení, charakter bydlení a sociální infrastrukturu (silnice, školy, zařízení na pitnou vodu), základní služby a zdroje. (Kumar, 2002; Toness, 2002). Mapování provádějí místní lidé, kteří s vlastní autentičností zobrazují to, co je pro ně důležité (Kumar, 2002). Výsledkem bývá velmi detailní mapa a reálná fyzická přesnost (Robinson-Pant, 1996). Zobrazovány jsou jednotlivé domácnosti a užíváním symbolů se přiřazuje každé domácnosti určitá charakteristika týkající se zdraví a úrovně bohatství (Rietberger-McCracken a Narayan-Parker, 1998). Mapovány mohou být jednotlivé domácnosti i regiony, kde jsou zahrnuty i vedlejší vesnice a další komunity, (Freudenberger, 2011) a mohou být zaměřena na ekonomické, společenské a kulturní vazby s lidmi z těchto

¹³ viz příloha č. 3

jiných vesnic a komunit (FAO, nedatováno). Podmínky komunity a socioekonomické a fyzické charakteristiky jsou následně využívány k diskuzím mezi místními lidmi (Rietbergen-McCracken a Narayan-Parker, 1998).

Sociální mapa se uplatňuje pro zobrazení širších souvislostí ve společnosti, mělo by se porozumět hranicím komunity a jejím základním charakteristikám (Adebo, 2000). Aplikace se používá pro (Kumar, 2002, s. 54): porozumění fyzikálních a sociálních aspektů života obce; získání informací o domácnostech z různých hledisek – např. demografie; začátek diskuze a odkrytí společenského života; plánování intervencí; sledování a vyhodnocování; zisk dat a vyvozování konsensů.

Mapování se může zaměřovat pouze na některé aspekty komunity, například na mapování zdrojů, pohybu a mobility nebo služeb a příležitostí, atd., (Kumar, 2002).

11.1.2 TRANSECT

Jedná se o průřezovou metodu, jež srovnává určité zóny podle vlastnictví, využití půdy, pěstování určitých druhů plodin, úrodnosti půdy, místních technologií atd. Metody mapování se překrývají, ovšem tento typ mapování srovnává jednotlivé zóny podle různých parametrů. Může se také zaměřit i na společenské aspekty (Chambers, 1994). Důležité jsou také diskuze, naslouchání, hledání problémů, řešení další pozorování (Adimihardja a Hikmat, 2000). Transect jsou systémové procházky oblastí, místní lidé a výzkumní pracovníci pozorují, určují různé zóny a charakterizují je podle problémů a snaží se najít možná řešení (Mayoux, 2001). Všeobecně se dá říci, že se věci liší v centru a na periferiích, kde žijí marginalizovaní (Freudenberger, 2011).

Transect je prováděna pro tyto účely - celkové zhodnocení přírodních zdrojů; plánování zásahů a jejich důležitost; monitoring a evaluace projektů (Kumar, 2002).

11.2 METODY V SOUVISLOSTI S ČASEM¹⁴

Metody zaměřené na čas umožňují lidem sledovat jejich vlastní čas. Robinson – Patt (1996) uvádí, že oboustranně (pro insiders a outsiders) je těžké rozlišovat a chápat realitu lidí té druhé strany s odlišným vnímáním času. Participativní přístupy určují čas a období podle činností a významných událostí, které se v dané komunitě staly.

¹⁴ viz příloha č. 4

11.2.1 ČASOVÁ OSA

Metoda zkoumající časové dimenze z hlediska minulosti, zachycuje postupně na sebe navazující události, na které si místní lidé pamatují (Adimihardja a Hikmat, 2000). Důležité je nahlížet na tyto události z pohledu místních (Kumar, 2002). Chronologicky seřazené údaje s přibližnými daty se získávají i vyprávěním starších o svém životě, jež shrnou ty nejdůležitější změny a události (Goodarzi et al., 2011).

Časová osa přispívá k poznání, co shledává komunita důležitým; porozumění historie komunity; vyvolání diskuze o změnách v určitých tématech – vzdělání, ekonomické podmínky, atd., (Kumar, 2002).

11.2.2 ANALÝZA TRENDŮ

Analýza trendů napomáhá k poznání, jak komunita změny vnímá v různých sektorech a v následné diskuzi se mluví o klíčových změnách a o možných příležitostech pro komunitu (Adebo, 2000).

Důraz u této metody je kladen na sledování změn a vývojové tendence v rámci určitých časových období. Lidé si mají uvědomit, jak se situace vyvíjela až k současnému stavu (Kumar, 2002), poskytují zejména informace o změnách zvyků a určité praxe (Adimihardja a Hikmat, 2000), trendech v populaci a zdraví, dále užívání půdy, výnosech a cenách potravin nebo i ekologických změnách (Goodarzi et al., 2011). Jde o studium posunů a příčin trendů, jejichž důsledky se projevují nyní.

11.2.3 SEZÓNÍ DIAGRAM

Sezónní diagram nebo kalendář je zaměřen na analýzu činností v ročních, měsíčních či sezónních cyklech. Místní lidé popisují, co a kdy se stane, tyto události nebo jevy jsou součástí jejich života a výrazně je ovlivňují (Kumar, 2002). U sezónních diagramů je převeden ekologický a přírodní cyklus na společenský rytmus jednoho roku (Evans-Pritchard in Robinson-Pant, 1996).

Tyto diagramy ukazují periody, které jsou věnovány práci, kdy je vyšší výskyt nemocí, kdy lidé migrují, v jakých obdobích je dostatek potravin, apod. Je možné zjistit, jaké se objevují vzory živobytí, a následně je možné naplánovat určitý projekt v čase,

kdy je komunita ve stresu a zranitelná (Rietbergen-McCracken, Narayan-Parker, 1998; Mayoux, 2001; Campbell, 2002).

11.3 METODY ZAMĚŘENÉ NA VZTAHY¹⁵

11.3.1 HODNOCENÍ BLAHOBYTU

Metoda poskytuje analýzu blahobytu a bohatství domácností a komunity podle vytvořených kritérií (zejména v souvislosti s příjmem a majetkem), (Adimihardja a Hikmat, 2000). Sleduje, jak místní lidé vnímají socioekonomickou situaci, chudobu (FAO, nedatováno) a také nepoměry v domácnostech (Kumar, 2002; Campbell, 2002). Výsledkem jsou poznatky o rozvrstvení místních lidí a o jejich majetkových poměrech (Rietbergen-McCracken a Narayan-Parker, 1998). Lidé by si prostřednictvím této metody měli uvědomit, že příjem a bohatství nejsou jedinými kritérii blahobytu. Blahobyt je měřen kvalitou života, ale je obtížné nastavit měřítka. Zprostředkovatel se snaží směřovat lidi k relativnímu hodnocení blahobytu (Kumar, 2002).

11.3.2 VENNŮV DIAGRAM

Metoda využívá k postihnutí vztahů a vlivu mezi institucemi a jedinci. Pomocí velikosti kruhů se určuje důležitost a míra kontaktu. Může více studovat jednotlivá propojení (přírodní zdroje, společnost, atd.), (Kumar, 2002; Mayoux, 2001).

Vennův diagram odkrývá, jak vnímají proces rozhodování, strukturu moci a poskytování služeb. Dále zobrazuje, jaké jsou vztahy mezi členy komunity a dalšími institucemi vzhledem k rozhodovacím procesům (Rietbergen-McCracken a Narayan-Parker, 1998; Goodarzi et al., 2011).

11.3.3 METODA MATRIX

Metoda poskytuje mnoho dat na základě porovnávání různých jednotek podle různých kritérií a řadí je podle důležitosti (Rietbergen-McCracken a Narayan-Parker, 1998). Důležité pro participující i zprostředkovatele je pochopit důvody pro dané preference a poznat, jak se lidé rozhodují. Při použití stejných kategorií se samotný

¹⁵ viz příloha č. 5

proces může lišit v porovnání *západních* a *nezápadních* participujících (Robinson-Pant, 1996).

V mnoha kontextech umožňuje tato metoda třídit data, protože jsou známy ty nejdůležitější priority v různorodých oblastech. Identifikovány jsou také překážky a příležitosti v dané souvislosti (Goodarzi et al., 2011).

12 KRITIKA

„Přijdou (rozvojoví pracovníci) a znají všechno. Přijdou sem a rozhlédnou se, ale vidí pouze to, co tu není.“

Indický vesničan (in Botes a van Rensburg, 2000)

Tato kapitola řeší kritické ohlasy ohledně participativních metod. Hlavními zdroji je literatura Estevy a Prakashe, zastánců postmodernismu. Dále je to článek od L. Botesa a D. van Rensburg, poznatky D. Mosse, skeptika a kritika participativních přístupů a kritické úvahy z praxe v knize J. Rowlands.

Kritiky se zaměřují na dvě oblasti – zkoumají technické limity přístupů a metodické používání nástrojů. Další ohlasy studují limity týkající se teoretických, politických a koncepčních hledisek participace (Cooke a Kothari, 2001).

V roce 1949 Truman rozdělil svět na rozvinutý a rozvojový. Do popředí se dostávají marginalizovaní, kterým má být umožněn přístup ke světovým trhům, zároveň má být zachováno jejich prostředí a způsob života. David Lerner prosazuje (in Sachs, 1992, s. 116) dvě základní myšlenky - „tradiční společnost je neparticipující“ na rozdíl od moderní a úroveň participace se vyvíjí spolu s ekonomickým rozvojem.

V 70. a 80. letech chtěli rozvojoví odborníci prostřednictvím participace, aby chudí sdíleli všechny výhody rozvoje, zejména ekonomického a politického charakteru a získali také více autonomie. Základním předpokladem je rovnost, rozvoj byl slíben každému. Esteva a Prakash (1998) označují participaci jako sociologický nástroj pro ideologickou a politickou manipulaci, jak propagovat vládní plány a práci rozvojových pracovníků. Díky „plnému prosazování“ práv těmto znevýhodněním byl umožněn „všeobecný přístup k veřejným službám“, došlo také k „rozšíření nepotlačitelné byrokracie a rozšíření pravidel kontroly lidských životů“ (Estava a Prakash, 1998, s. 283).

Pokud se rozvojové politiky zaměřily na menšiny a marginalizované, poté se většiny staly marginalizovanými, na okraji nerozvinutých společností. Participace přinesla klamné cíle rozvoje a přispěla k závislosti na centralizovaných službách, jež byly nově vymezeny potřebami lidí (Esteva, Prakash, 1998).

Mohan vidí participativní rozvoj jako nástroj organizací, jak získat finanční podporu a legitimitu, to znamená, že koncept empowerment je omezen. Participativní přístupy jsou využívány rutinně a nekriticky. Další kritika se vztahuje k nahlížení

komunity jako sociálně homogenní skupiny. V některých případech se ukázalo, že finance i autorita jsou předány elitám, tzn., že marginalizovaní nebývají v centru pozornosti. Co se týče organizační struktury, Mohan nastiňuje, že peníze plynou pouze skrze lépe strukturované organizace. Pokud jsou tyto organizace Severu propojeny s těmi Jižními, poté Severní kontrolují finance a Jižní pouze splňují předem vytvořenou agendu. Některé problémy ovšem nelze řešit na lokální úrovni, zaměření pouze na místní úroveň vynechává určité struktury, stát poté nemůže být „efektivnější a zodpovědnější vůči svým občanům“ (Mohan, 2001, s. 10).

Botes a van Rensburg (2000) rozlišují vnější a vnitřní faktory, které ovlivňují komunitní participaci. Mezi externí překážky lze považovat nadřazenou roli profesionálů. Prvotní impuls vzejde od outsiders a jsou to oni, kteří se rozhodují a manipulují, protože se ukazují jako ti lepší, znají řešení a místní lidé jsou jimi podceňováni. Převládá u nich zaměření na technologie, finanční a materiální stránku projektu a menší důraz je kladen na témata zapojení skupiny, budování kapacit, atd. Za další takovéto faktory ovlivňující komunitní participaci patří prezentování zejména úspěchů v rozvojové praxi. Přestože chyb, které se vyskytují a opakují, by bylo možné se vyvarovat, mohly by být součástí poučení se a mít vliv na zlepšení politik.

Do diskuze jsou většinou zapojeni ti, kteří jsou bohatí, viditelní, vzdělanější. Botes a van Rensburg také upozorňují na případy, ve kterých rozhodují zejména elity, jelikož spolupráce s nimi přináší mnohem vyšší úspěchy než za předpokladu, že jsou proti intervenci. Elity upřednostňují vlastní zájmy a chtějí si ponechat určitou míru kontroly. Nevhodné jsou také požadavky na okamžité výsledky, které jsou preferovány před procesem, participací a konzultacemi. Jednou z největších překážek je nezájem veřejnosti, místní lidé nechtějí být zahrnuti do projektu na základě předchozích zkušeností, kdy nebyla splněna jejich očekávání.

Ngunjiri poukazuje na případy vyskytující se poté, kdy některá organizace oznámí, že chce stanovit problémy těch nejchudších. Komunita se cítí povinnou hledat a určit své problémy, aby byla zařazena mezi vybrané. Ovšem jejich velká očekávání nejsou naplněna, organizace pomohla pouze průměrně, přijde zklamání a frustrace (Ngunjiri in Rowlands, 2003).

Leurs svou kritiku zaměřuje na chování rozvojových odborníků, někdy dávají přednost metodám, soustředí se na obsah, protože postoje, chování a principy se těžce přejímají. Dominance rozvojových pracovníků vyvolává u místních lidí syndrom „řeknu jim, co si myslím, že chtějí slyšet“ (Leurs in Rowlands, 2003, s. 224). Překvapivé je,

že literatura na téma participativních přístupů je psána outsiders na poměrně vysoké úrovni, přestože participativní přístupy jsou zaměřené na vnímání reality místními občany.

David Mosse (in Mosse, Farrington a Rew, 1998) poukazuje na skutečnost, že efektivní informace pocházejí pouze z oblasti ekologie a ekonomiky. V praxi ale nevystihuje reálné sociální vztahy, například dominanci a závislost, sféru politického vlivu, spory, atd. Mosse klade velký důraz na nutnost znalosti kontextu participativních metod.

Metody participativních přístupů jsou aktivity určené pro širokou veřejnost. Místní autority jsou přítomné, během procesu jsou diskutovány podmínky a potřeby, aby mohly být naplánovány další akce komunity. V souvislosti s těmito fakty Mosse upozorňuje, že vztahy ovlivňují participaci a její výstupy, protože mohou dávat výhodu určitým prioritám a názorům. Diskuze s veřejností mohou zakrýt místní sociální vztahy a rozdíly zájmů. Tyto metody by se měly zajímat, jak dané znalosti mohly být usměrněny jejich sociální konstrukcí. Z tohoto důvodu je nutné znát dobře místní mocenské vztahy, zveřejňovat informace o citlivých otázkách a sledovat proces i činnosti jako jsou opravy, mezery v diagramech a mapách, zda nevznikly konflikty při jejich vytváření, atd., (Mosse in Mosse, Farrington a Rew, 1998).

Kritickým bodem bývá vnímání komunity jako přirozené společenské jednotné entity se stejnými hodnotami (Cleaver, 1999). V hledání priorit ale dochází ke konfliktům, součástí komunit bývají různé zájmové skupiny, které chtějí naplnit své priority (Botes, van Rensburg, 2000). Problémové je i prostorové vymezení komunity. Nepočítá s vlivem sezónní migrace, některé komunity jsou kočovné, proto je v každé prostorově vymezené komunitě nutné řešit otázky, kdo je a kdo není v ní zahrnut (Williams, 2004).

Williams (2004) považuje Chambersovu představu za idealistickou v souvislosti s cílem umožnit lidem se podílet a zapojit do akce, klást své požadavky. Chambers viděl v otevřenosti mocenské struktury a odklonu od přístupu top-down změnu na osobní, profesionální a institucionální úrovni. Podle Williams Cooke a Kothari kritizují nepřesné definice *těch nahoře*. Změna mají být podle Chamberse individuální a dobrovolná. Ale Chambers neprobírá otázku vlastního zájmu profesionálů, kterým může být udržení statut quo nebo otázku strukturálních limitů, jež musí překonat jedinci otevření k reformě.

13 ZÁVĚR

V 50. letech byla zdůrazněna svépomoc komunit a posílení jejich práv. Vzdělávání a budování institucí v 60. letech a snaha pracovat s marginalizovanými skupinami v 70. letech, to vše bylo základem pro rozvoj participativních přístupů. Participace a participativní přístupy se dostaly do hlavního rozvojového proudu v období, kdy se rozvoj začal zaměřovat k lidem a naplnění základních lidských potřeb.

V komunitním rozvoji byly participativní přístupy nejdříve používány k získávání dat a informací, postupně se plně staly součástí rozvojových iniciativ. Komunitě mají být zajištěny podmínky pro společenský a ekonomický pokrok prostřednictvím těchto přístupů. Zlepšení kvality života všech členů komunity má probíhat pomocí participace. Dnes je komunitní participace využívána v mnoha oblastech a komunita se stala klíčovým aktérem v rozvoji.

Participace a empowerment jsou základními koncepty participativních přístupů. Pod termín participace je zahrnuto zapojení lidí do všech fází projektu od rozhodování, stanovování priorit až po vlastní realizaci a také do hodnocení a evaluace dané intervence. Empowerment lidí znamená jejich soběstačnost, možnost volby a získávání informací, mohou se také podílet na rozhodování. Díky těmto dvěma základním konceptům lidé získávají kontrolu nad svými životy a mohou o nich rozhodovat.

Metody komunitní participace nastiňují, jakým způsobem jsou lidé zapojeni a jak poskytují data a své pohledy na danou situaci či problémy. Názory, různorodé úhly pohledů místních lidí jsou následně uplatňovány při plánování projektů. Lidem je dán prostor, aby mohli prezentovat vlastní myšlenky.

Kritické ohlasy se týkají mnoha oblastí participativních přístupů, od teoretických po metodická hlediska. Pokud se podíváme na vývoj od participativního přístupu RRA k přístup PLA, je tu náznak odezvy na předešlé chyby a nedostatky. Podstatou těchto přístupů je také jejich přizpůsobivost a snaha vhodně se adaptovat na místní kontext. Z těchto důvodů se participativní přístupy mohou dále vyvíjet na základě poučení se z pochybení v praxi a analýzy kritických reakcí. Participativní přístupy mohou směřovat k ideální technice, jak zmírnit či zcela vymýtit chudobu.

14 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

ADEBO, Simon. Training Manual on Participatory Rural Appraisal. [online]. 2000. [cit. 2012-11-04]. s. 34 Dostupné z: <<http://www.myfirecommunity.net/discussionimages/NPost8220Attach1.pdf>>

ADIMIHardja, Kusnaka a Harry Hikmat. *Tools Participatory Approaches and Community Empowerment in the Agroindustry Rural Development*. Regional Seminar (Asean): Rural Small and Medium Scale Industries in The Globalisation Era. Malaysia, 2000.

Arnold, J.E.M. *Community forestry: Ten years in review*. Community Forestry Note 7. Rome: FAO, 2001.

AyCRigg, Maria. Participation and the World Bank: Success, Constraints, and Responses. *Social Development Papers*. 1998. Paper Number 29, s. 32.

Bailur, Savita. The complexities of community participation in ICT for development projects: The case of "Our Voices", Proceedings of the 9th International Conference on Social Implications of Computers in Developing Countries, São Paulo, Brazil, May 2007.

Bhandari, Bishnu B. Participatory Rural Appraisal. Institute for global environmental strategies, 2003, 20 s.

Bosák, Jaromír a Dan Hrubý. *Čína. Zpráva o zrodu velmoci*. XYZ, 2008.

Botes, Lucius a Dingie Van Rensburg. Community participation in development: nine plagues and twelve commandments. *Community Development Journal*. 2000, roč. 35, č. 1, s. 41-58.

Bozalek, Vivienne a Linda Biersteker. Exploring Power and Privilege Using Participatory Learning and Action Techniques. *Social Work Education*. 2010, roč. 29, č. 5, s. 551-572.

Braden, Su a Mayo. Culture, community development and representation. *Community Development Journal*. 1999, roč. 34, č. 3, s. 191-204.

BROWN, David a Mick HOWES et al. *Participatory methodologies and participatory practices assessing PRA use in The Gambia*. London: Overseas development institute (ODI). Agricultural research, 2002.

CAMPBELL, John. A critical appraisal of participatory methods in development research. *International journal of social research methodology: theory*. 2002, roč. 5, č. 1, s. 19-29.

CERNEA, Michael M. *Putting people first: sociological variables in rural development*. New York: Published for the World Bank [by] Oxford University Press, 1985.

CLEAVER, Frances. Paradoxes of Participation: Questioning Participatory Approaches to Development. *Journal of International Development*. 1999, č. 11, s. 597-612.

COOKE, Bill a Uma KOTHARI. *Participation: the new tyranny?*. New York: Zed Books, 2001, 207 s.

CORNWALL, Andrea. *Beneficiary, consumer, citizen perspectives on participation for poverty reduction*. Stockholm: Sida, 2000.

CORNWALL, Andrea a Garrett PRATT. The use and abuse of participatory rural appraisal: reflections from practice. *Agriculture and Human Values*. 2011, roč. 28, č. 2, s. 263-272.

CASTELLOE, Paul, Thomas WATSON a Craig WHITE. Participatory Change: An Integrative Approach to Community Practice. *Journal of Community Practice*. 2002, roč. 10, č. 4, s. 7-32.

CRAWFORD, I. *Marketing research and information systems*. Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations, 1997, 121 s.

DE CAMPOS GUIMARAES, J.P. Participatory Approaches to Rural Development and Rural Poverty Alleviation. Working Paper. Institute of Social Studies, 2009, s. 34.

ESTEVA, Gustavo a Madhu Suri PRAKASH. Beyond development, what?. *Development in Practice*. 1998, roč. 8, č. 3, s. 280-296.

EVERSOLE, R. Remaking participation: challenges for community development practice. *Community Development Journal*. 2010, roč. 47, č. 1, s. 29-41.

FAO, OFFICE OF EVALUATION AND MONITORING. *Choosing Methods and Tools for Data Collection*, [online]. Řím, nedatováno, s. 31. [cit. 2012-11-04]. Dostupný z WWW:
<http://documents.wfp.org/stellent/groups/public/documents/ko/mekb_module_13.pdf>.

FREUDENBERGER, Karen. *Rapid Rural Appraisal and Participatory Rural Appraisal: A Manual for CRS Field Workers and Partners*. [online]. 2011. [cit. 2012-11-04]. s. 120. Dostupné z:
<<http://www.crsprogramquality.org/publications/2011/1/17/rapid-rural-appraisal-and-participatory-rural-appraisal.html>>.

GALLAGHER, Michael. "Power is not an evil?: rethinking power in participatory methods. *Children's Geographies*. 2008, roč. 6, č. 2, s. 137-150.

GILL, Gerard J. *Ok, The Data's Lousy, But It's All We've Got (Being a Critique of Conventional Methods)*, Gatekeeper Series 38, IIED, Londýn, 1993.

GOEBEL, Allison. Process, Perception and Power: Notes from "Participatory" Research in a Zimbabwean Resettlement Area. *Development and Change*. 1998, roč. 28, s. 277-305.

GOODARZI, Afshin et al. Using Participatory Rural Appraisal (PRA) in rural research. *Advances in environmental biology*. 2011, roč. 5, č. 9, s. 2981-2985.

GROVES, Leslie Christine a Rachel Barbara HINTON. *Inclusive Aid: Changing Power and Relationships in International Development*. USA: Earthscan, 2004, s. 21-41.

GUIJT, Irene a Andrea CORNWALL. Critical reflections on the practice of PRA. *PLA Notes*. 1995, Issue 24, s. 2-7

Human Development Report [online]. Oxford: Oxford University Press, 1993, 1 s. [cit. 2012-04-26].

CHAMBERS, Robert. *Rural development: putting the last first*. New York: Longman, 1983.

CHAMBERS, Robert. *Rural appraisal rapid, relaxed and participatory*. Brighton: Inst. of Development Studies, 1992.

CHAMBERS, Robert. The Origins and Practice of Participatory Rural Appraisal. *World Development*. 1994, roč. 22, č. 7, s. 953-969.

CHAMBERS, Robert. *Whose reality counts?: putting the first last*. Repr. London: ITDG, 1997.

CHAMBERS, Robert. From PRA to PLA and Pluralism: Practice and Theory. IDS Working Paper 286. Institute of Development Studies, 2007, s. 39.

CHAMBERS, Robert. Paradigms, Poverty and Adaptive Pluralism. IDS Working Paper 344. Institute of Development Studies. 2010, s. 57.

CHINSINGA, BLESSINGS. The participatory development approach under a microscope: the case of the poverty alleviation programme in Malawi. *JOURNAL OF SOCIAL DEVELOPMENT IN AFRICA*. 2003, roč. 18, č. 10, s. 129-144.

IDS Policy Briefings. The Power of Participation: PRA and Policy, 1996, č. 7.

JAYAKARAN, Ravi. Wholistic Worldview analysis: understanding community realities. PLA Notes 56. IIED, 2007, s. 48.

JENNINGS, Ray. Participatory Development as New Paradigm : The Transition of Development Professionalism. *For Community Based Reintegration and Rehabilitation in Post-Conflict Settings Conference* [online]. 2000, Washington DC [cit. 2011-11-28]. Dostupný z WWW: <http://www.usaid.gov/our_work/cross-cutting_programs/transition_initiatives/pubs/ptdv1000.pdf>.

KALER, John. Understanding Participation. *Journal of Business Ethics*. roč. 21, 2/3, 1999, s. 125-135.

KORF, Benedikt. The Geography of Participation. *Third World Quarterly*. 2010, roč. 31, č. 5, s. 709-720.

KUMAR, Somesh. *Methods for community participation: a complete guide for practitioners*. London: ITDG, 2002, 333 s.

MANSURI, G. Community-Based and -Driven Development: A Critical Review. *The World Bank Research Observer*. 2004, roč. 19, č. 1.

MATHBOR, Golam M. *Effective community participation in coastal development*. Chicago, Ill.: Lyceum Books, c2008, 128 s.

MAYOUX, Linda. Participatory Methods. EDIAIS Application Guidance Note. [online]. 2001. [cit. 2012-11-04]. Dostupný z WWW: <<http://www.sed.manchester.ac.uk/research/iarc/ediais/word-files/ParticMethods.doc>>.

MITLIN, D. a J. THOMPSON. Participatory approaches in urban areas: strengthening civil society or reinforcing the status quo?. *Environment and Urbanization*. 1995, roč. 7, č. 1, s. 231-250.

MOHAN, Giles. Participatory Development. *The Arnold companion to development studies*. London, Hodder, 2001, p. 49-54.

MOHAN, Giles a Kristian STOKKE. Participatory development and empowerment: the dangers of localism. *Third world quarterly*. 2000, roč. 21, č. 2, s. 247-268.

MOSSE, David, John FARRINGTON a Alan REW. *Development as process: concepts and methods for working with complexity*. New York: Routledge, 1998, 202 s.

NARAYAN-PARKER, Deepa. *Empowerment and poverty reduction: a sourcebook*. Washington, DC: World Bank, 2002, 371 s.

NARAYAN, Deepa, Robert CHAMBERS, Meera K. SHAH a Patti PETESCH. *Voices of the poor: Crying out for Change*. Washington, D.C.: Oxford University Press, Inc., 2000.

NIKKHAH, Hedayat Allah a Marof REDZUAN. Participation as a Medium of Empowerment in Community Development. *European Journal of Social Science*. 2009, roč. 11, č. 1, 170 - 176.

NUI (National University of Ireland). *Participation in Development: The Question, Challenges and Issues. A Symposium Background Paper* [online]. 1997, Maynooth [cit. 2012-02-21]. Dostupný z WWW: <http://eprints.nuim.ie/233/1/Participaion_paper.pdf>.

OAKLEY, Peter. *Projects with people: the practice of participation in rural development*. Geneva: International Labour Office, 1991, 284 s.

OAKLEY, Peter. *People's participation in Development Project: A Critical Review of Current Theory and Practice*. Oxford: INTRAC, 1995.

PERRONS, Diane a Sophia SKYERS. Empowerment through Participation? Conceptual Explorations and a Case Study. *International Journal of Urban and Regional Research*. 2003, roč. 27, č. 2, s. 265-285.

PIMBERT, Michel P a Jules N PRETTY. *Parks, People and Professionals: Putting 'Participation' into Protected Area Management*. UNRISD Discussion Paper No 57, UNRISD, Geneva. 1995, 15 s.

RAHMAN, Muhammad Anisur. *Community Empowerment: A Reader in Participation and Development*. London : Zed Books Ltd., 1995. Participatory Development : Toward Liberation or Co-optation?, s. 233.

RIETBERGEN-MCCRACKEN, Jennifer a Deepa NARAYAN-PARKER. *Participation and social assessment: tools and techniques*. Washington, D.C.: International Bank for Reconstruction and Development/World Bank, c1998, s. 347.

RICHARDS, Paul. Participatory rural appraisal: a quick-and-dirty critique. *PLA Notes*. 1995, Issue 24, s. 13-16

ROBINSON-PANT, Anna. PRA: A New Literacy?. *Journal of International Development*. 1996, roč. 8, č. 4, s. 531-551.

ROWLANDS, Jo. *Development methods and approaches critical reflections: selected essays from Development in practice*. Oxford: Oxfam, 2003.

SADAN, Elisheva. *Empowerment and Community Planning* [online]. 2004 [cit. 2012-01-23]. Dostupné z WWW: <<http://www.mpow.org/>>.

SHEIKH, Noor Mohammad. *People's participation in development projects at grass-root level: a case study of Alampur and Jagannathpur Union Parishad*. Bangladéš, 2010. Diplomová práce. North South University.

SACHS, Wolfgang. *The Development dictionary: a guide to knowledge as power*. Atlantic Highlands, N.J.: Zed Books, 1992, s. 116-131

SIMON, David et al. Poverty elimination, North-South research collaboration, and the politics of participatory development. *Development in Practice*. 2003, roč. 13, č. 1, s. 40-56.

Slovník cizích slov. 1. vyd. Praha: Ottovo nakladatelství, 2000, 708 s.

SONTHEIMER, S. a CALLENS, K. a SEIFFERT, B. Conducting a PRA Training and Modifying PRA Tools to Your Needs. An Example from a Participatory Household Food Security and Nutrition Project in Ethiopia. FAO. 1999.

SZAL, Richard J. Popular Participation, employment and the fulfilment of basic needs. *International Labour Review*. 1979, roč. 118, č. 1, s. 27-38.

THOMAS-SLAYTER, Barbara. Participatory Approaches to Community Change: Building Cooperation through Dialogue and Negotiation Using Participatory Rural Appraisal. In Rivera de, Joseph. *Handbook on Building Cultures of Peace*. Springer Science + Business Media, LLC, 2009.

TONESS, Anna. *Participatory Learning and Action: A Training and References Manual*. Washington DC, 2002, s. 68.

TREURNICHT, S.P., G.J. STEYN a G.M. LOOTS. Participatory Learning and Action (PLA): Sharing the South African Experience: A Discussion of Key Issues. *Afr. J. Agric. Ext./S. Afr. Tydskr. Landbouvoorl.* 2001, roč. 30, s. 115-124.

UNESCAP. *Case Studies on Community Participation*. 2009. Dostupné z: http://www.unescap.org/pdd/publications/poverty_and_development/trends_rural.pdf

VAN HECK, Bernard. *Participatory Development: Guidelines on Beneficiary Participation in Agricultural and Rural Development*. Řím, 2003.

WARNER, Michael. Strategic Development Planning at the Community Level: A Modification to Participatory Planning. *Community Development Journal*. 1996, roč. 31, č. 4, s. 330-342.

WHITE, Sarah C. Depolitising Development: the Uses and Abuses of Participation. *Development in Practice*. 1996, roč. 6, č. 1, s. 6-15.

WHITE, Sarah C. a PETTIT, Jethro. Participatory Approaches and the Measurement of Human Well-being. Wed Working Paper 08. UNU-WIDER, 2004, s. 40.

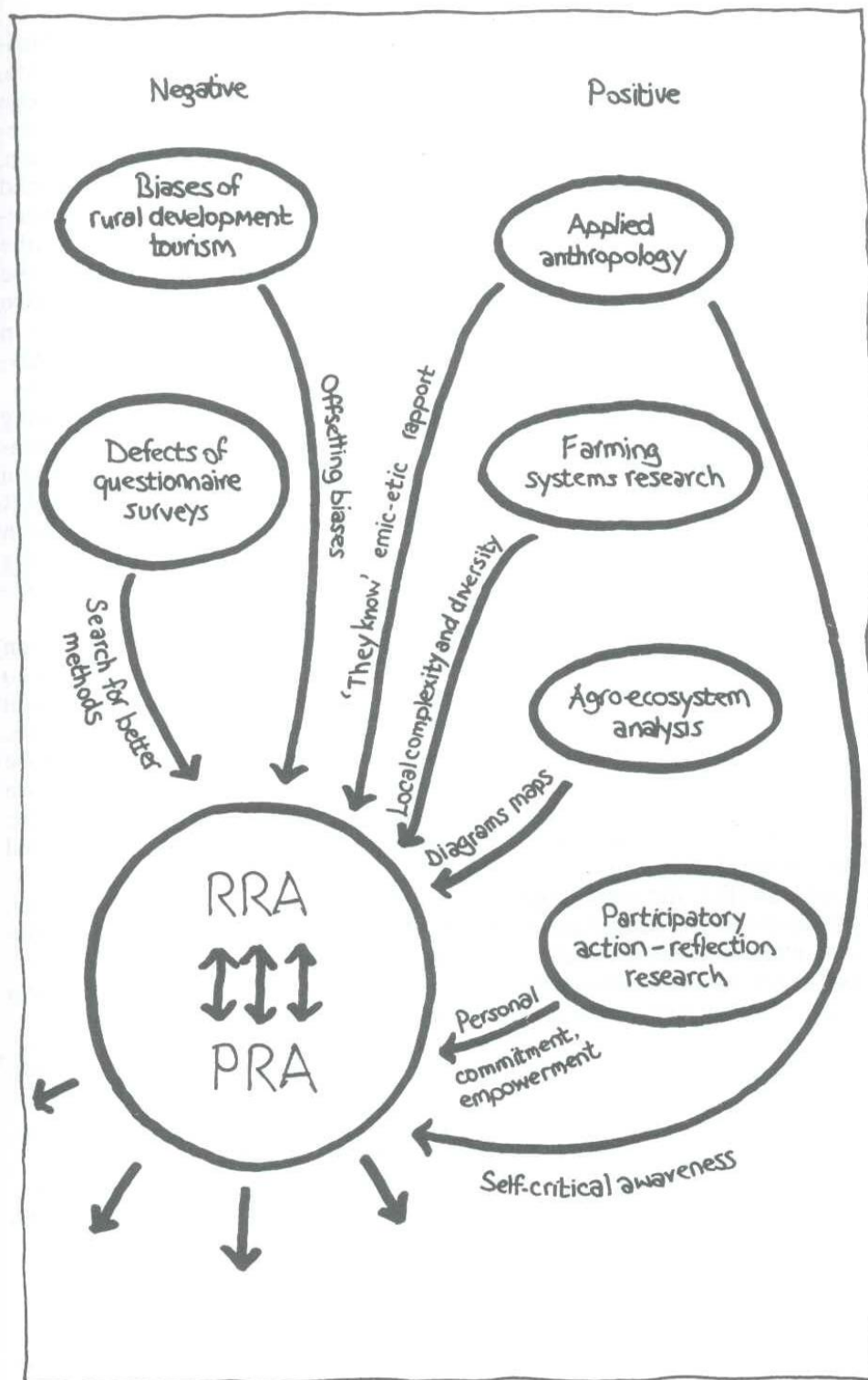
WILLIAMS, Glyn. Evaluating participatory development: tyranny, power and (re)politicisation. *Third World Quarterly*. 2004, roč. 25, č. 3, s. 557-578.

YE, Xu-Jun, Zhao-Qian WANG a Jian-Bo LU. Participatory Assessment and Planning Approach: Conceptual and Process Issues. *Journal of Sustainable Agriculture*. 2002, roč. 20, č. 2, s. 89-111.

ZADEH, Behzad Saheb a Nobaya AHMAD. Social development, community development and participation. *Journal of US-China Public Administration*. 2010, roč. 7, č. 1, 66 - 69.

15 PŘÍLOHY

příloha č. 1: zdroje, které ovlivnily participativní přístupy RRA a PRA

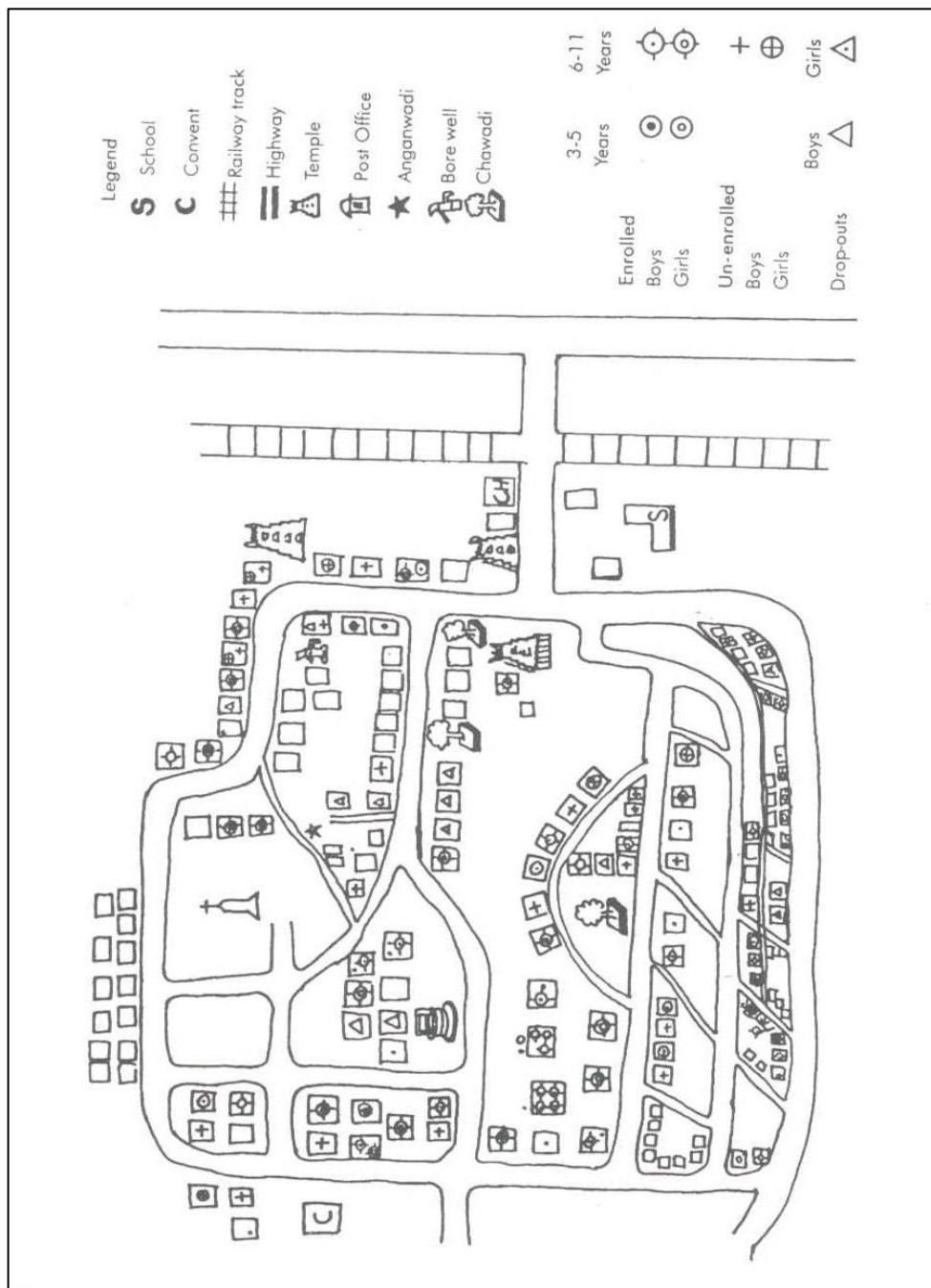
Zdroj: Chambers, 1997, s. 107

příloha č. 2: další termíny pro různé aplikace participativních přístupů

Beneficiary Beneficiary Assessment
Development Education Leadership Teams (DELTA)
Diagnosis and Design (D&D)
Farmer Participatory Research
Participatory Analysis and Learning Methods (PALM)
Participatory Action Research (PAR)
Participatory Research Methodology (PRM)
Participatory Rural Appraisal and Planning (PRAP)
Participatory Technology Development (PTD)
Participatory Rural Evaluation (PRE)
Participatory Urban Appraisal (PUA)
Planning for Real
Rapid Appraisal (RA)
Rapid Assessment of Agricultural Systems Knowledge (RAAKS)
Rapid Assessment Procedures (RAP)
Rapid Assessment Techniques (RAT)
Rapid Catchment Analysis (RCA)
Rapid Ethnographic Assessment (REA)
Rapid Food Security Assessment (RFSA)
Rapid Multi-Perspective Appraisal (RMA)
Rapid Organizational Assessment (ROA)
Soft Systems Methodology (SSM)
Training for Transformation
Visualization in Participatory Programs (VIPPP)

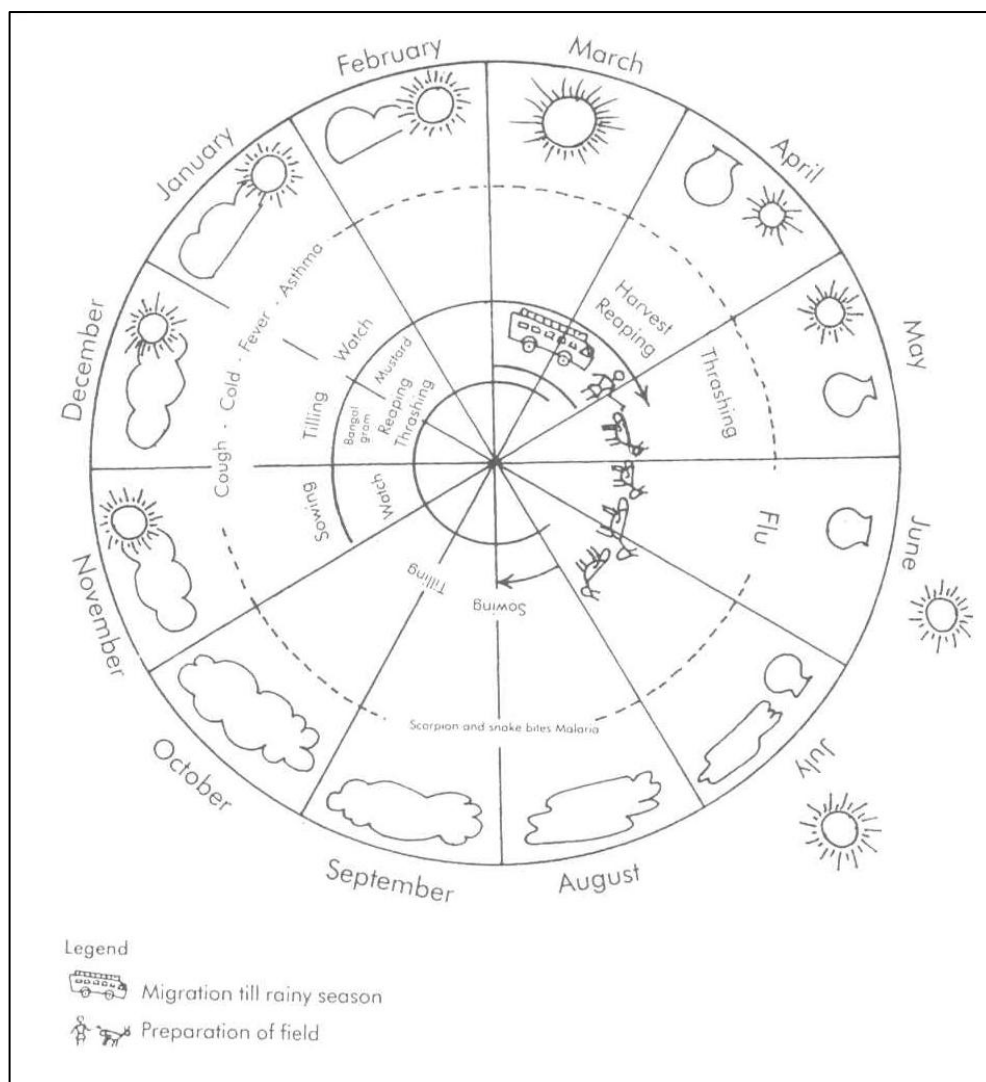
Zdroj: Toness, 2002, s. 10

příloha č. 3: metody komunitní participace v souvislosti s prostorem, příklad sociální mapa

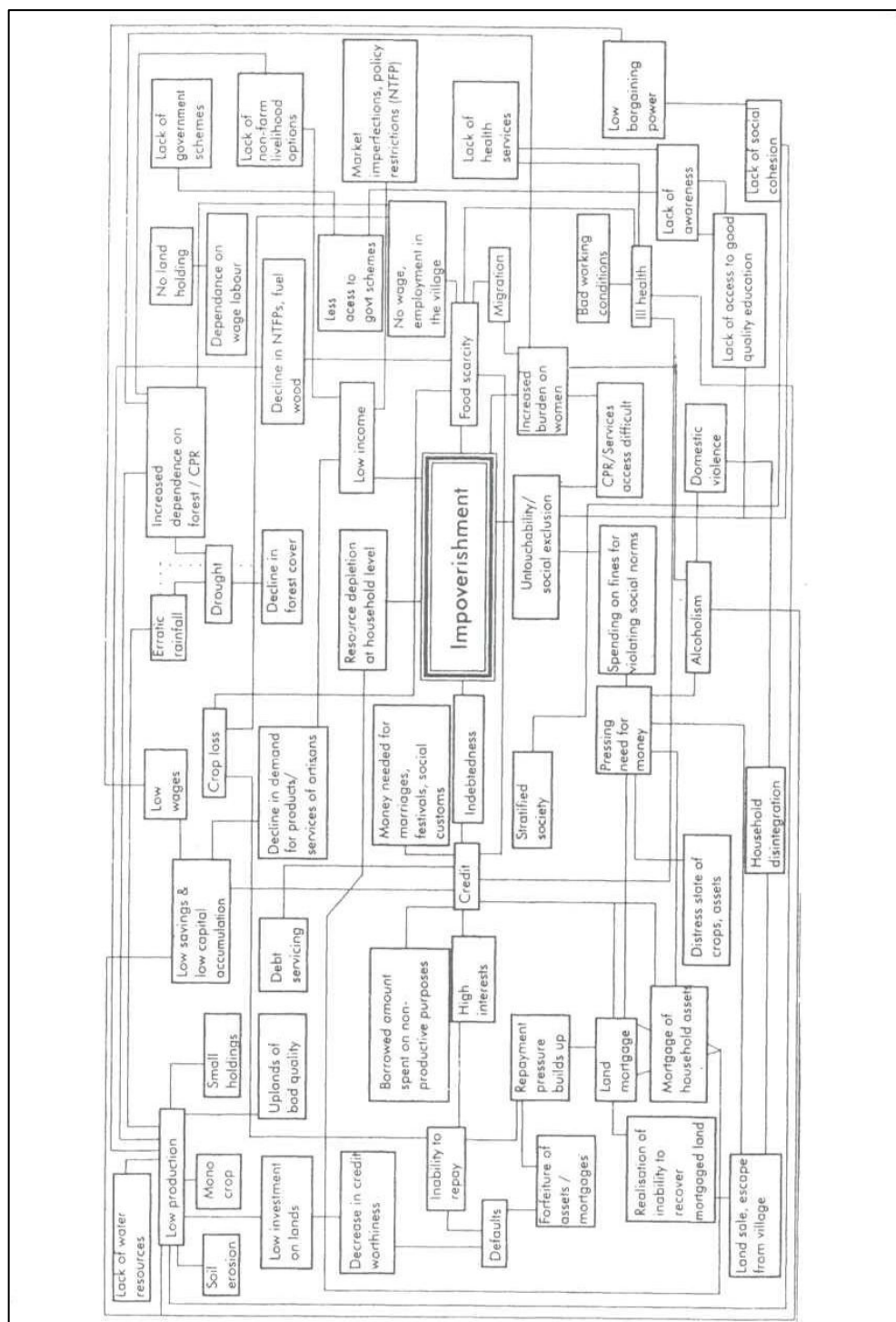
Zdroj: Kumar, 2002, s. 55

příloha č. 4: metody komunitní participace v souvislosti s časem, příklad sezónní diagram

Zdroj: Kumar, 2002, s. 154

příloha č. 5: metody komunitní participace zaměřené na vztahy, příklad sít' chudoby (poverty web)

Zdroj: Kumar, 2002, s. 196